

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ. УРОКИ ОСТАННЬОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

РЕКОМЕНДАЦІЇ учасників Міжнародної науково-практичної конференції

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка спільно з Міністерством закордонних справ України, Конгресом української інтелігенції та Київською міською держадміністрацією провели Міжнародну науково-практичну конференцію «Національна ідея. Уроки останнього десятиріччя».

У роботі конференції взяли участь 250 осіб. Серед них — провідні науковці України, державні та громадсько-політичні діячі, письменники, митці, представники багатьох творчих спілок, гості з семи країн світу.

З доповідями виступили: віце-прем'єр-міністр України М. Жулинський, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта», народний депутат України П. Мовчан, заступник міністра закордонних справ України О. Майданник, голова Держкомінформполітики України І. Драч, академік НАН України І. Дзюба, член Конституційного Суду України, доктор юридичних наук М. Костицький та ін.

Доповідачі з Канади, Естонії, Словаччини, Чехії, Литви висвітлили досвід національно-державного будівництва та розв'язання мовної проблеми у своїх країнах. Більшість учасників конференції погодилися з думкою, що поняття національної ідеї охоплює практично весь спектр життя, а основним його компонентом є ідея розбудови міцної, авторитетної у світі Української національної держави.

За десять років Україна зробила певний поступ у розбудові своєї держави. Однак уроки останнього десятиріччя свідчать про те, що проблеми української державності та національної спрямованості залишаються не розв'язаними. Головними причинами невдач і прорахунків визначено:

- нерішучість і непослідовність державної влади в забезпеченні національних пріоритетів у сфері інформаційної безпеки, освіти, культури, українського книговидавництва;

- відсутність Закону «Про державну мову», який би став базовим для державотворення;

- постколоніальний синдром байдужого ставлення населення до своїх законних прав на одержання освіти, інформації, задоволення духовно-культурних потреб державною українською мовою.

Міжнародна науково-практична конференція **рекомендує:**

- Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України взяти твердий курс на українське національне відродження та вжити рішучих заходів до припинення масових і грубих порушень національних прав українців;

- ліквідувати російськомовну сторінку в українському паспорті та поновити графу «національність»;

- прискорити прийняття Закону «Про державну мову», який би повністю забезпечив, як це записано в Конституції України, всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України, передбачивши відповідальність чиновників за нехтування державною мовою;

- домогтися неухильного виконання «Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 року № 998;

- усунути на всій території України символи вже неіснуючої імперії, колоніальних найменувань міст, вулиць, площ, підприємств;

- реально сприяти українськомовним засобам масової інформації, виданню книг українською мовою, випуску всіх видів українськомовної продукції, запровадивши відповідні пільги;

- на виконання ст. 10 Конституції України та рішення Конституційного Суду, Кабінету Міністрів України забезпечити навчання в усіх закладах освіти України, насамперед ВНЗ, державною мовою;

- створити у структурі Кабінету Міністрів України орган, який би забезпечував неухильне проведення на всій території України державної мовної політики відповідно до законів України та міжнародних правових актів;

- підпорядкувати інформаційний простір України інтересам Української держави, привести мовний режим усіх ЗМІ у відповідність до ст. 10 Конституції України.

Прийнято в Києві 14 квітня 2000 року

В роботі конференції також взяли участь і виступили з доповідями **Олександр Секретарьов** — представник департаменту мовної політики Квебеку та компанії «Стратежік комунікасьон» (Канада), **Василь Чинч** — голова регіонального відділення «Українська ініціатива» Чеської Республіки, **Едуард Одинець** — радник міністра національних відносин Республіки Естонії, **Надія Непорожня** — доктор гуманітарних наук (Литовська Республіка), **Петро Ситник** — доктор філологічних наук, **Іван Ющук** — професор, член Центрального правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, **Веніамін Сікора** — доктор економічних наук, професор, **Юрій Гнаткевич** — голова Київського крайового об'єднання «Просвіта» та багато інших знаних і шанованих фахівців, чий статті ви, дорогі читачі, мали змогу прочитати в минулому номері нашої газети. Редакція продовжить публікації, а також готує до друку книжку «Національна ідея: уроки останнього десятиріччя» і пропонує усім просвітянам прилучитися до висвітлення цієї теми.

Матеріали конференції готували до друку **В. Осадчий, Г. Паламарчук, Л. Голота, Л. Лупій**. Фоторепортаж із залу конференції вела **Р. Талалай**.

На фото вгорі: у президії (зліва направо): Олександр Майданник, Іван Драч, Микола Жулинський, Павло Мовчан, Слава Стецько, Іван Дзюба. Інші фото: під час роботи конференції

НЕ ВИЖИВАННЯ, А ЖИТТЄТВОРЕННЯ

Часто мене бере відчай від того, що ми все, що можна, заговорили-забалакали до такої міри, що вже виникає алергія до певних слів і термінів, певних понять і проблем. Здається, до цього належить і «національна ідея», яка чи то є, чи відсутня, чи реально втілювана

в ідеологію державобудування, чи то фантомна, як і сама українська держава, котру донедавна ми писали з великої літери і вимовляли з придихом...

Колись відомий французький романіст, відвідавши Росію, зазначив, що слов'яни поклоняються ідолам, а не ідеям.

Поза всяким сумнівом, після оголошення, що «ідея» не спрацювала, нам намагалися нав'язати процес ідолізації замість ідеологізації, що, зрештою, спричинилося до такого жалюгідного стану в духовній царині України, яка виявляє себе щоденно на кожному телеканалі, в кожному новому та її старому виданні, у слові.

Століття глобалізації, в яке ми вступили, українську національну проблематику справді перетворює з донедавна підпільно легалізованої у глобальну.

Десять років ілюзій життя за реформами та національного відродження вимагають спростування міфів про розбудову держави. І якщо комусь моя критичність видається антипатріотичною, то я заклинаю всіх нас сьогодні говорити не про віртуальну Україну, в якій добре ведеться якийсь сотні, за висловом доктора Валерія Матвієнка, «великокаліберних фігур», а про Україну в морі стихій і не прогнозованих наслідків, плавання за чужими компасами, коли з одного боку задувають європейські так звані «загальнолюдські» пасати, а з другого — потужні північні вітри проймають національний організм до глибини душі, коли у відчай хочеться вигукнути: «Навіщо така незалежність, коли період залежності був вищепродуктивним і духооберігаючим, коли еволюційні ритми українізації сягали всіх українських національних берегів!» Тож, аби не виникали підозри, що нас усіх ошукали, спробуймо розібратися, за чим компасом ми й досі пливемо, та й чи пливемо? Бо я не належу до кола оптимістів, які вірять заявам, що оновлений лідер змінить ідеологічні орієнтири. Доки ми самі не повернемо круто в своє-

му думанні, у своєму, підкреслюю, духовному орієнтуванні.

Якщо враховувати й ту обставину, що міжнародне право вимагає від нас визначеності щодо трансграничного телебачення, яке здійснюватиметься за допомогою пульта, і виводить усіх на нову, за висловом французького теледіяча Патріка Імхауса, «геологічну добу, приголомшливу і непередбачувану».

І якщо порівняти наші вегетаріанські програми на УТ-1 з м'ясоїдними тиранозаврами Юрського періоду російськомовних теле- і радіоканалів, то наша національна безперспективність може тільки бути порятованою глобальним або загальнодержавним відключенням усього населення від енергоносіїв.

Але це жарти... Жарти приречених... Кордонів для інформації не існує, але існують обмежувальні системи на кожному державному просторі, якщо це держава, а не безликий простір, означений лише географічною назвою.

Саме тому ми в поняття «національна ідея» вкладаємо оберігаючі, регламентуючі, консолідуєчі, ущільнюючі енергію перспективозабезпечуючі значення, які й гарантують стабільне місце українській нації у світовій спільноті саме у найвизначальніший історичний період інформаційних, культурних, економічних, а відтак і правових дифузій. Посилання на економічні проблеми при розв'язанні національних є безпідставними хоча б тому, що принципові положення економічної політики країн, що перебували в стані занепаду й успішно перебороли його, були дуже схожими.

Історичні та національні відмінності робили ці проблеми лише специфічними. Тому складовою успіху в усіх — сьогодні країнах-лідерах був, — за висловом Євгена Марчука, — «випереджаючий розвиток інтелектуального фактора». Це було причиною високого економічного злету моноетнічної Японії, а нині — Китаю... Фактор моноетнічності тут є визначальним, бо відсутня та шарпанина навсбіч, яка властива саме нам.

І я переконаний, що присутні на конференції представники Естонії, Латвії, Литви підтвердять мої припущення.

НЕ ЛІБЕРАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМАХ КЕРУВАННЯ Є ВИЗНАЧАЛЬНИМИ В ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІКИ, А ГУМАНІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІЇ, СКЛАДОВОЮ ЯКОГО Є ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. МОРАЛЬНЕ, ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ ВИЗНАЧАЮТЬ ЇЇ СОЦІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ.

Тому складова національної ідеї, що є сконцентрованим виразом національних інтересів та патріотичних почуттів, — це моральність.

Я глибоко переконаний, що завдяки цьому фактору українська нація не кінця історії, а її середини, завдячуючи дивному збігові обставин: навіть географічна серединність Європи, що випадає на українські землі, позначена не моральним підпадом, а високим духовним станом.

Про високі моральні засади української нації свідчить живий відгук на потребу відновлення релігійної сфери. Моральність виявляється в тому, як українці гостро реагують на брехню, на кривду, на беззаконня, на несправедливість. Хоча в реальному державному житті порушення моральних стандартів сягнуло небачених меж.

Нам тривалий час нав'язувалася думка, що здорова економіка спричиниться до підвищення морального рівня, не розуміючи того, що процес буває зворотним. Умовою формування здорової, тобто сильної, економіки є моральне здоров'я нації. Хто ним піклується? Держава? Навпаки. Державні чинники зорієнтовані виключно на матеріальні чинники, силові інструментарії, держава припустилася найнебезпечнішої помилки, яка, зрештою, буде загрожувати її власному існуванню.

Зробивши ставку в управлінні суспільством виключно на матеріальні чинники, держава припустилася найнебезпечнішої помилки, яка, зрештою, буде загрожувати її власному існуванню.

Зробивши ставку в управлінні суспільством виключно на матеріальні чинники, держава припустилася найнебезпечнішої помилки, яка, зрештою, буде загрожувати її власному існуванню.

КАПІТАЛ І СИЛА, НЕЗАЛЕЖНО ВІД ТОГО, ЯКОГО ВОНИ ПОХОДЖЕННЯ, ОДЕРЖАЛИ В УКРАЇНІ НЕОБМЕЖЕНУ ВЛАДУ. ТАКІ МОРАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ, ЩО БУЛИ ОХОРОННИМИ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ НАЦІЇ, ЯК СУМЛІННЯ, ОБОВ'ЯЗОК, ПАТРІОТИЗМ, ПОРЯДНІСТЬ, СЛОВОМ, УСІ НАШІ ЧЕСНОТИ, ВІДКИНУТІ НА УЗБІЧЧЯ. СЬОГОДНІ ДО НИХ ДОЛУЧАЮТЬСЯ ТАКІ ІМУНОЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ, ЯК СІМ'Я, БЕЗПЕКА, ДОБРОБУТ, ПОРЯДОК, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ДЕМОКРАТІЯ, ДУХОВНІСТЬ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД ЕРОЗІЇ ГРОШЕЙ, СИЛИ, ВЛАДИ.

Вищі людські цінності для нас найактуальніші. Катастрофічне зменшення народжуваності, перетворення людей похилого віку на соціальних вигнанців, байдуже ставлення до дітей, пияцтво, тотальне зубожіння — не від загальних національних злиднів. Ми це добре усвідомлюємо, — а від аморального, безіде-

ологічного панування нової, так званої української еліти, яку тільки тому й можна назвати українською, що вона паразитує на тілі української нації.

Я не перераховуватиму тих моральних факторів, які стали «державотворчими». Якщо ми не витворимо власних моральних стандартів життя, нас неминуче чекає або соціальний хаос, або життя за законами цивілізаційного узбіччя.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ — ЦЕ, ОКРІМ МОВНИХ, КУЛЬТУРНИХ СКЛАДОВИХ, ЩЕ Й ПОВНОТА БУТТЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З САМОРЕАЛІЗАЦІЄЮ КОЖНОГО У СВОЇЙ БАТЬКІВЩИНІ, А НЕ ДЕСЬ У ЧУЖОДАВНІХ КРАЯХ. ДЕРЖАВА ПОВИННА СТВОРИТИ ВСІ НЕОБХІДНІ УМОВИ В САМОРЕАЛІЗАЦІЇ КОЖНОГО В УСІХ НАЦІОНАЛЬНИХ СФЕРАХ.

І це може забезпечити лише власна держава, тому потяг нації до творення власної держави є передумовою такої самореалізації.

Вирішення цього стратегічного питання — це розв'язання проблеми національної безпеки.

Ніколи так Україна не збіднювалася на творчу реалізацію, як тепер. Чужі співаки, чужий театр, чуже телебачення, чужа культура, чужа мова — ознаки відумерщени всього творчо акумулюючого в національному організмі.

Ми вже ніби змирисяли навіки, що побутовий вандалізм супроводжується політичним, коли згадана вже «еліта» руйнує запозятливіше все, що можна, — аніж найлютіші вороженьки. Причиною цього є втрата або відсутність віри в значущість вищих моральних цінностей. Більшість уже не вірить нікому і нічому. Люди вважають, що весь світ ворожий, що їм у цьому світі не належить нічого.

Тому потрібні надзусилля держави і суспільства, аби повернути людям віру в себе, свою спроможність мати свою Україну, а не ілюзорну, чи віртуальну, де була б і своя правда, і своя мова, і своя культура, і своя перспектива у вік глобалізації.

І хотілося б вірити, що наша конференція виробить необхідні рекомендації і чиновникам, і всім нам, аби проблему виживання хоча б на один градус змінити на проблему життєтворення.

Павло МОЧАН,
голова Всеукраїнського товариства
«Просвіта» імені Т. Шевченка

СУЧАСНА МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Це тема не нова — вже хтозна з яких часів. І може скластися враження, що це суто наш, український, безнадійний привілей у добу високих технологій, клоунвання і гендерних студій.

Але насправді це не так. Уся історія людства сповнена конфліктів і трагедій на мовному ґрунті; фіксує безліч і героїчних, і безглузких, і героїчно-безглузких вчинків та форм поведінки і окремих людей, і більших або менших суспільних груп. І в сучасному світі вогнища різнорівневого мовного напруження можна бачити на просторі всіх континентів, за винятком хіба Антарктиди.

Рационалістична свідомість схильна зводити пояснення цього феномена до живучості архаїчної психіки, колективного еґоїзму, душевної незривності та інших виявів гуманістичної недостатності. Ілюзорне і небезпечне пояснення! Воно впливає з абсолютизації комунікативної функції мови — як засобу спілкування між людьми. Насправді ж мова — явище незмірно глибше і важливіше, вона не зводиться до жодної із багатьох своїх функцій. У мові концентрується сама сутність людського буття людини, історичного буття народу. Це

переконаливо довели філософія, психологія, соціолінгвістика XIX і особливо XX століття. Звідси фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини і народу. Звідси ж і її провозактивна роль у конфліктах самоствердження на особистісному рівні та на рівні національних спільнот.

Певна річ, людська думка завжди шукала виходу з лабіринту мовних колізій. Пропонувалися і паліативи, і радикальні рецепти. До останніх відносяться насамперед різні проєкти досягнення мовної єдності людства. Попри принципову можливість використання штучної або природної міжнародної мови у спеціальній вузькоінформативній функції, — в ширшому, буттєвому розумінні всі ці проєкти виявлялися утопіями, а спроби їх примусової реалізації нерідко призводили до неоправданих духовних втрат і ставали сконцентрованим вираженням національного гніту.

Нині гуманістична свідомість людства шукає інших підходів до цієї світової проблеми. В основу пошуків має бути покладений принцип, прийнятний для всіх. Він є. Це — принцип абсолютної самоцінності кожної мови і кожної куль-

тури, відповідно до абсолютної самоцінності кожної людини і кожного народу. Але від загального принципу, навіть прийнятого для всіх, — шлях до конкретних розв'язань конкретних проблем тяжкий, плутаний і часом нездоланний.

Об'єктивну складність питання, як і суб'єктивні його ускладнення, можемо бачити на прикладі України.

Почнемо з очевидного. Очевидним у нашій українській ситуації є те, що українська мова може повноцінно розвиватися лише в Україні, тоді як російська основну свою «базу» має не в Україні, а в Росії, як угорська — в Угорщині, польська — в Польщі і т. д. Очевидним є і те, що в Україні українська мова — мова т. зв. «титильної», корінної і найчисельнішої нації — не є повноприсутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою і міського побуту — за винятком міст Західної України. «Працездатність» української мови паралізується, а таким чином гальмується і її внутрішній розвиток, звужується простір спілкування нації. Відповідно, панівні висоти посідає — або, щоб уникнути асоціацій, по-

в'язаних зі словом «панівний», — переважною в багатьох сферах життя є російська мова, російська культура, звичайно, не в їхній натуральності, а у специфічній редуктованості запозичення.

Постає кілька запитань: чи це нормально; чи це справедливо; як це пояснюється; як може розвиватися ця ситуація далі?

Тут існує суто прагматичний підхід — прагматичний з погляду інтересів комфортно влаштованих груп: оскільки масова справа з певною реальністю, треба її санкціонувати і з неї виходити. Однак цей видимо простий і зрозумілий підхід насправді є принципово конфронтаційним і принципово безперспективним: адже не всяка реальність є розумною і морально легітимною, а з цією реальністю багато українців — власне, всі українці, які зберегли свою національну і мовну ідентичність, ніколи не погодяться. Не кажу вже про те, що ця реальність суперечить самій ідеї української держави. Адже зникнення мовно-культурної ідентичності — це зникнення нації.

Є прямо протилежний підхід, зумовлений гостро дисконформним самопочуттям інших суспільних груп: використ-

Академік Іван Дзюба (в центрі) з учасниками конференції

вуючи всю потугу держави (насправді малопотужної!), рішуче змінити реальну ситуацію в бік забезпечення українській мові належного їй домінуючого місця в усіх сферах суспільного життя.

За всієї виправданості і невідкличності цієї мети, засоби, що випливають з такого романтично-волюнтаристського підходу, здаються, по-перше, малопродуктивними — з огляду на принцип обмеженості адміністративних можливостей нетоталітарної держави; по-друге, морально і психологічно небездоганними; по-третє, також здатними проковувати конфронтаційність, з огляду на непоступливість частини т. зв. «російськомовного» населення, підігріту відповідною пропагандою всередині України й ззовні.

Але є і третій підхід, елементи якого і були, і будуть предметом багатьох обговорень та дискусій.

Мовне питання не можна розглядати ізольовано від усієї політичної, соціально-економічної та культурної ситуації. Нині втрачено ту ініціативу в мовній політиці, яка починала народжуватися в час здобуття незалежності.

Причини — і в об'єктивних обставинах (кризовий стан суспільства, зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань), і в суб'єктивних (незацікавленість державних структур, «втома» громадських інституцій, пряма політична протидія з боку певних груп). Закон «Про мови» не виконується, програми підтримки української мови (як і культури) не здійснюються — як через відсутність належного фінансового, технічного, організаційного забезпечення, так і через брак або невиявленість державної волі. У багатьох сферах ми відкинули назад навіть порівняно з кінцем 80-х років.

У нинішній складній ситуації державна мовна політика має поєднувати цілеспрямованість і рішучість з розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах.

Цей підхід полягає у поступовому створенні об'єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх, а українську культуру — привабливою і конкурентоспроможною на всіх рівнях. Зробити це не просто, з огляду на глибину зрусифікованості українського суспільства та могутню дію стихії дальшої русифікації. Тут науковці — політологи, культурологи, соціологи, соціолінгвісти — повинні запропонувати систему дій, вигрунтовану на аналізі реальності й передбаченні перспектив.

Усяке явище осягається в його генезі й динаміці. Нинішнє становище української мови й культури зумовлене тяжкою історичною спадщиною — століттями бездержавності, коли різні імперські режими послідовно проводили політику обмежень, переслідувань, заборон української мови, культури, а то й будь-яких форм українського національного життя. В історичних архівах зафіксовані десятки — багато десятків! — офіційних актів, що декретували таку політику, і тисячі — тисячі! — фактів терору проти українських культурних організацій

та носіїв української мови. Все це було складовою частиною системної асиміляції українського народу.

Але парадокс: сьогодні, в незалежній Україні, дедалі частіше й наполегливіше лунають голоси — окремих політичних діячів, специфічних громадських організацій, органів преси і навіть людей з науковими ступенями — про те, що ніяких переслідувань чи обмежень українська мова ніколи не зазнавала. В одних випадках це невігластво, в других — цинізм, у третіх — свідомо політична пропаганда, мета якої: вшепити суспільству думку про нормальність «реальності», зняти її історичну, соціокультурну і моральну оцінку. Тому, на мій погляд, важливого значення набувають дослідження «історії хвороби», публікація відповідних документів, широке інформування громадськості про дію механізмів витіснення української мови та культури, — а це сприятиме формуванню захисних реакцій.

Адже хвороба зайшла так далеко, що відбувається її поглиблене самовідтворення. На ній спекулює наш так званий «ринок»: книговидавці, видавці газет, шоумені тощо в гонитві за негайним прибутком орієнтуються тільки на російськомовну продукцію. До того ж, в Україну могутнім потоком ідуть книги і газети з Росії. В результаті навіть у Києві, не кажучи про інші міста й периферію, російське друковане слово (як і ефірне) майже повністю заглушило українське. Естрадні зірки з Росії, часто сумнівної величини, заповнили сцени наших міст. Усе це не стихійний процес, а здійснення продуманої політики культурної експансії, і цього в Росії вже ніхто не приховує.

За цих умов абсолютно необхідною стає рішуча і широка державна підтримка української культури та українського слова (книга, газета, радіо, телебачення), української освіти — за допомогою ринкових і законодавчих механізмів. Зрештою, таку систему заходів розроблено й запропоновано, але державі не вистачає волі прийняти її і здійснювати. Роками не ухвалюються законопроекти, які покликані створити умови для відновлення і розвитку українського книгодрукування, зняти податковий зашморг з української книги; навести лад у ліцензуванні й оподаткуванні іноземної естрадної навали, яка сьогодні спустошує і фінансові джерела української культури; заблоковано системні заходи, які пропонує Рада з мовної політики при Президентові України.

Однею з причин стагнації, а навіть регресу є те, що кожен, навіть найобережніший крок у бік розширення сфери функціонування української мови викликає протести з боку відомих внутрішніх і зовнішніх політичних сил, звинувачення у придушенні російської мови і культури, у порушенні прав людини, — причому до прав людини відноситься все, крім права українця на українську книжку, українську газету, освіту рідною мовою, зрештою — права на майбутнє своєї мови, своєї культури, своєї держави.

Мовно-культурна сфера сьогодні перенасичена політичними й ідеологічними

спекуляціями, довірливі журналістські версії, міфи та міфоподібні утворення витіснили наукову інтерпретацію явищ і коректність понять. На всі лади оперують поняттям «російськомовне населення», але де наукові дослідження, в яких було б розкрито зміст цього поняття під кутами зору статистичним, культурологічним, соціолінгвістичним, соціопсихологічним, мотиваційним — тобто показано його масштаби, регіональну локалізацію, якісне наповнення, діапазон виявів і градації, ситуаційну зумовленість, вплив на якість культурного життя суспільства і на перспективи української культури й українства взагалі. А тим часом у засобах масової інформації дедалі напористіше виступають самозвані речники т. зв. «російськомовного населення» як нібито монолітної новонаціональної групи, що одностайно відторгається від української мови і тільки й мріє про приєднання до Росії, звичайно ж, у формі «слов'янського союзу». Більше того, дедалі організованіше лунають голоси про страждання «російськомовного населення», якому, виявляється, в Україні забороняють користуватися російською мовою. «...Тепер нам забороняють вживати рідні мови навіть у повсякденні. Такого вже давно немає ніде у світі. Окрім «європейської» країни України», — читаю днями в одній газеті, більша частина тиражу якої, до речі, виходить російською мовою. Не називаю газети і авторки, бо це типова для певного кола заява. Але хотілося б побачити бодай одну людину, якій в Україні забороняють говорити по-російськомовно — чи то в повсякденні, чи то «на свята».

З метою політичного тиску на Україну активно використовуються застарілі, ще радянського походження, статистичні дані про національний склад населення України, — тоді коли демографічні дослідження останніх років засвідчують сталу тенденцію до зростання кількості осіб, що ідентифікують себе як українці.

Знову намагаються надати «наукової» транскрипції допотопним імперським настановам. Так, у посібнику для студентів, аспірантів і викладачів російських вузів «Введення в лінгвістичне» (автори А. М. Камчатнов, Н. А. Ніколіна. — Москва, 1999, вид-во «Флинта», вид-во «Наука») повідомляється таке: «К восточнославянської групі (слов'янських мов. — І. Дз.) відноситься російський мовний діалект з чотирма нареччями: 1) великорусским (основные диалекты «северновеликорусский, южновеликорусский, западновеликорусский»), 2) малорусским (основные диалекты — среднанаднепровский, словобожанский, степной), 3) белорусским (основные диалекты — северо-восточный, юго-западный, полесский), 4) червонорусским (основные диалекты — галицийский, карпатский, буковинский)» (див. назване видання, с. 199).

Це вже нас готують «мочити», поки що вербально (попередня «теоретична» записка)...

Зразком політичної тенденційності може бути недавня заява Міністерства закордонних справ Росії про нібито утиски в Україні російської мови, яку Міністерство, слідом за деякими російськими газетами, називає рідною мовою більш як половини українців. Крім фантазії авторів, тут «спрацювало» й елементарне змішування зовсім різних понять — «рідна мова» і «мова повсякденного вжитку». Мільйони українців під тиском обставин справді користуються в суспільному, а часто й приватному побуті російською, але рідною вважають українську і не мають наміру від неї відмовлятися. Навіть багато хто з тих, що нею не володіють, жалкують про це і хотіли б, щоб їхні діти не знали такої кривди. Це проблема, яку ще мають дослідити соціолінгвістика, лінгвопсихологія і педагогіка, — як і те явище, яке можна назвати вимушеною російськомовністю: коли люди, які добре володіють українською мовою і хотіли б нею користуватися, через різні зовнішні обставини не можуть цього зробити.

Аналізу потребує і поняття двомовності, яке в нас парадоксальним чином узяли на озброєння принципові одномовники — ті, хто не знає і не хоче знати української мови, тоді як ті, кого вони називають націоналістами, власне і є двомовними, бо володіють і користують-

ся обома мовами. Хочете двомовності — будь ласка: опануйте й українську мову, а не розколюйте суспільство за мовною ознакою. Коли ж говорити про двомовність у ширшому аспекті, то треба бачити принцип різниці між іманентним культурним білінгвізмом та ідеологічно запрограмованою двомовністю радянського типу, якій призначалася роль перехідного етапу до тріумфальної одномовності. Це питання в нас недостатньо досліджене, як і низка не менш важливих: вплив руйнації національної мови на духовно-психологічні та соціальні параметри суспільства; функціонування та розвиток мови в параметрах елітарного мислення та масового вжитку; функціонування мови як кардіограма історичного буття нації; можливості і форми впливу національно-культурної політики держави на мовну практику різних верств суспільства; зрештою — міра впливу державного статусу української мови на мовну дійсність.

Що ж до вимог надати російській мові статус другої державної, то варто б спочатку спрогнозувати наслідки. На мій погляд, позиції російської мови це мало змінить, оскільки не зайнятого нею простору майже не лишилося, зате на другий день зникнуть українські декорації нашої держави — вивіски, реклама, офіційні документи українською мовою. Воно то картина стане «прозорішою», але жаль розлучатися з ілюзією, що живемо в українській державі. На мій погляд, **про державний статус російської мови в Україні варто буде говорити тоді, коли українська досягне фактичної, а не формальної рівності з нею — в Україні-таки.**

У зв'язку з цим постає питання про плутанину, а часом і демагогію навколо «національних меншин» в Україні. Під цю категорію підводяться зовсім різні національні групи, — як ті, які справді є субдомінантними і за долю культури і мови яких маємо нести відповідальність ми, українці, так і та вельми умовна національна меншина, яка насправді домінує у мовній сфері завдяки позиціям, здобутим у результаті жорстокої русифікації України в Російській імперії і в СРСР. Якщо дивитися правді в очі, то сьогодні в Україні найбільш загроженою національною меншиною, яка потребує захисту, є українськомовні українці. Цього не можуть зрозуміти в європейських організаціях, що здійснюють свій тиск на Україну і в мовній справі. І тим українським політикам, які полюбили казеннокоштовну дорогу в Страсбург чи Венецію, як колись їхні предки в Москву і Санкт-Петербург, чи не краще було б свої зв'язки використати не для політичних інтриг, а для роз'яснення західним колегам своєрідності української ситуації, яка не завжди вкладається в ті стереотипи, що нам механічно нав'язують.

Звичайно, це не знімає з української держави обов'язку піклуватися про мови національних меншин, особливо малих національних груп. До задоволення їхніх мовно-культурних потреб ще далеко, — за винятком хіба тих меншин, які мають досвід самоорганізації і підтримку з боку держав походження (угорці, поляки, молдавани і румуни, євреї). Набагато гірша ситуація у тюркомовних груп, у греків Приазов'я, гагаузів, а найтяжча — у кримських татар, реальний мовно-культурний статус яких зовсім не відповідає їхній ролі корінного народу, конституційному статусові кримськотатарської мови як однієї з трьох державних у Криму.

І все-таки треба підкреслити: ключем до цілковитої нормалізації мовної ситуації в Україні є емансипація української мови. Коли вона функціонуватиме як мова повноправного державного народу, задовольнимо всі потреби суспільного життя, — її «визнають» і ігноранти, як принципові, так і ситуаційні, її поважатимуть і свої, і чужі, а голоне — зникнуть непорозуміння, зникне напруження, бо все стане на свої природні місця.

Майже сто років тому Михайло Грушевський сказав: «Якщо ми, українці, хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба нарешті почати з поваги до самих себе».

Іван ДЗЮБА,
академік НАН України

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Хотів би щиро привітати учасників конференції, присутніх у залі іноземних гостей, українських і зарубіжних науковців, у дослідженнях яких ідея духовного відродження нації посідає важливе місце.

Дозвольте також подякувати головному організаторові науково-практичної конференції — Всеукраїнському товариству «Просвіта» імені Тараса Шевченка за проведення такого вагомого заходу в галузі формування орієнтирів розвитку стабільної демократичної Української держави.

І з політичної, і з наукової точок зору безсумнівно, що одним з важливих чинників зміцнення державності є національна ідея, а серцевиною національної ідеї є духовне багатство всього українського суспільства — українське слово. Ефективне ж функціонування державної мови в Україні — справа загальнонаціональна, в якій МЗС бере активну участь.

Одним з напрямків цієї роботи є сприяння збереженню національної самобутності зарубіжного українства, яке виявляє зацікавленість і бажання бути причетним до розбудови незалежної України.

Насамперед це стосується розширення двосторонньої співпраці, а також розробки ряду універсальних міжнародно-правових норм у рамках ООН, ОБСЄ, Ради Європи, інших міжнародних організацій з метою створення і розширення юридичної бази захисту українців зарубіжжя. Взаємні зобов'язання сторін щодо забезпечення прав і сприяння духовно-культурному розвитку українців у зарубіжних країнах та відповідної національної меншини в Україні знайшли своє відображення у Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Польща, Договорі про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, інших документах.

Досвід роботи з діаспорою, накопичений МЗС за останні кілька років, переконливо засвідчує, що існує безліч прикладів того, як, проживаючи багато років поза межами України, люди докладали неймовірних зусиль, аби не втратити рідної мови й передати свої знання молодшим поколінням.

Ці зворушливі факти не проходять повз увагу та відповідно вітаються Міністерством. Так, наприклад, з 1991 року в Ризі працює українська середня школа, яку очолює громадянка Латвії Лідія Кравченко, котра ще наприкінці

80-х років виступила ініціатором створення в Ризі на громадських засадах української недільної школи. Згодом, за її наполегливою ініціативою, було офіційно відкрито Ризьку українську середню школу, яка стала справжнім осередком української духовності в Латвії. Внаслідок порушення МЗС України відповідного клопотання, директора школи Л. Кравченко нагороджено відзнакою Президента України «Орден княгині Ольги» III ступеня. За дорученням Президента України Л. Д. Кучми, днями нагорода має бути вручена Послом України в Латвійській Республіці.

Утвердженню авторитету української мови, піднесенню її престижу, а також набуттю необхідних знань і культури мовлення сприяє проведення на виконання Указу Президента України «Про день української писемності та мови» тижня української мови у зарубіжних країнах. Ініціаторами цілого комплексу заходів виступають, за дорученням МЗС України, посольства і генконсульства України за кордоном. В результаті численних різноманітних акцій, які пропагують українське слово, розповідають про історію і культуру України, у свідомості зарубіжної гілки українського народу утверджується національна ідея, наступні покоління виховуються в душі патріотизму, любові до своєї етнічної Батьківщини.

Процес державотворення і побудови демократичного суспільства в Україні відбувається одночасно з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному світі. Про це красномовно свідчить останнє десятиріччя. Торуючи свій шлях у світ, Україна спирається на свої фундаментальні загальнонаціональні інтереси, відповідно до яких визначаються засади, напрями, пріоритети та функції зовнішньої політики.

Сьогодні ключовими орієнтирами у зовнішній політиці нашої держави є послідовність, прогнозованість, стабільність, прагматизм, збереження позаблокового статусу України.

ГОВОРЯЧИ ПРО ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НА МЕЖІ ХХІ СТОЛІТТЯ, СЛІД ЗАЗНАЧИТИ, ЩО НАЙВАЖЛИВІШИМ ТУТ Є ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.

Головним залишається зміцнення та розвиток України як незалежної суверенної держави. Тільки на цій основі

Олександр Майданник серед учасників конференції

можна забезпечити добробут, безпеку, соціальний і культурний прогрес для всіх громадян. Досягнення цієї мети має спиратися на прискорення реформ усередині держави та реалізацію стратегічних завдань на міжнародній арені.

Нині основними пріоритетами зовнішньополітичної діяльності України є:

- відродження європейської ідентичності;
- зміцнення і подальший розвиток стратегічного партнерства із США;
- розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією та з іншими країнами СНД;
- зміцнення і консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами — Польщею, іншими країнами Центрально-Східної Європи, Причорномор'я та Балтії;
- реалізація переваг геополітичного положення України, забезпечення ролі України як регіонального лідера, активна участь у побудові нової системи європейської безпеки, визначальним чинником якої сьогодні є розвиток існуючих організацій і структур — НАТО, ЄС і ЗЄС, ОБСЄ;
- робота з українською діаспорою.

Серед низки головних завдань української дипломатії також залишатимуться миротворчі зусилля, насамперед щодо «заморожених» конфліктів. Водночас Україна докладатиме максимум зусиль для формування «поясу стабільності» від Балтійського до Чорного моря і Прикаспію, а також регіональних структур безпеки.

Важливе місце відводиться при реалізації зовнішньополітичних цілей активній діяльності на міжнародній арені в рамках міжнародних організацій, зокрема в Раді безпеки ООН.

Пріоритетним, як уже згадувалося, є також поглиблення інтеграції України в світову систему торгівлі шляхом набуття членства в СОТ, входження на високотехнічні ринки провідних країн світу та місткі ринки на Півдні і Сході.

Таким чином, говорячи про основні напрями і пріоритети зовнішньополітичного курсу України, можна із впевненістю стверджувати, що вони спрямовані на забезпечення національних інтересів нашої держави та засвідчують виваженість, прагматичність і цілеспрямованість української зовнішньої політики.

Шановні пані і панове!

Міністерство закордонних справ України, відчувачи велику відповідальність за дотримання послідовного і збалансованого зовнішньополітичного курсу, і далі стоятиме на сторожі захисту національних інтересів нашої держави, національної ідеї в ім'я розвитку України як надійної ланки європейського і світового співтовариства.

В рівній мірі ми очікуємо і від міжнародної спільноти поважання наших національних цінностей.

Олександр МАЙДАННИК,
заступник міністра закордонних справ України

Вас щиро вітає славний Київ, столиця України.

Київ — один із визначних культурних, наукових, духовних, промислових центрів світу.

Проблема національної ідеї, винесена на обговорення конференції, надзвичайно актуальна.

Українська національна ідея — це філософія життя українського етносу. Всесвітня історія багата прикладами, коли національна ідея гуртує народ, викликає небачене натхнення, народжує нездоланні сили, піднімає маси в єдиний благородний порив на величній ділянці.

Національна ідея — явище не лише українське. Будь-яка спільнота людей на певному етапі свого розвитку усвідомлює себе нацією, проймається ідеєю своєї окремішності, значимості у світі та солідарності.

Ця стратегія способу життя формується провідною елітною частиною суспільства.

У процесі історичного розвитку нашої держави українська національна ідея завжди мала своїх носіїв, які не тільки формули її мету і завдання, але й активно пропагували її серед народу. Провідне місце в історії формування та розвитку української ідеї посідає Товариство «Просвіта», в якому в різні часи жертвовно працювали кращі сини й дочки України.

Українська національна ідея ґрунтується

на духовних цінностях нашого народу, насамперед культурі, мові, народних звичаях.

Отож скільки існує наш народ, стільки ж існує його стратегія життя, тобто національна ідея.

ВІТАННЯКИ ВСЬКОГОМ СЬКОГО ГОЛОВИ ОЛЕКСАНДРА ОМЕЛЬЧЕНКА

В силу історичної долі територія України, де споконвічно проживає український етнос, була розшматована між сусідами, які насаджували свої порядки, свої ідеї, але духовна стійкість нашого народу настільки сильна, що вистояла шалену асиміляцію.

Українці навдивовижу працелюбний, дуже терпеливий і духовно багатий народ.

Національна ідея окремішності неминує переростає в ідею незалежної національної держави. Як писав Тарас Шевченко, «В своїй хаті, своя й правда, і сила, і воля».

Адже тільки незалежна національна держава може забезпечити цілісність етнічної території з усіма її багатствами, гарантувати національну безпеку, провадити свою політику в інтересах нації, сприяти розбудові власної економіки, розвитку науки, піднесенню духовності, культури, утвердженню національної мови, поширенню у світі доброї слави.

На шкалі національних цінностей мова посідає одне з найчільніших місць. Вона є духовною основою життя етносу, найважливішою складовою національної ідеї.

Найбільшим і найціннішим скарбом кожного народу є його мова. У ній закодований

досвід усіх попередніх поколінь народу. Мова — найпевніша твердиня нації. Доки вона живе, доти існує народ. Мова врятувала українську націю. Ті, хто зрікся її, перестали бути українцями, навіть гірше — чимало з них стали запеклими ворогами всього українського, і прикладів тут достатньо.

Ігнорування розв'язання мовної проблеми на державному рівні, як показує досвід, розпадає і розпоршує суспільство, гальмує всі процеси державотворення. Поступу на поліпшення життя народу, зрушення в економічній сфері за таких обставин не буде.

Нинішня ситуація в Україні є тому яскравим прикладом. Упродовж десяти років триває тупцювання на місці. Постійні суперечки на мовному ґрунті в найвищих державних інстанціях, ігнорування державної мови як об'єднуючого і консолідуючого фактора підіриває довіру до державної влади.

У столиці України культурно-освітня сфера вирішується позитивно, хоча тут є дуже багато проблем.

Освіта — обличчя і внутрішня сутність цілої держави. Початкова та середня освіта в навчальних закладах м. Києва забезпечується в основному державною мовою. Особливою проблемою залишається впровадження державної мови у вищих навчальних закладах.

Значна увага місцевої влади приділяється розвиткові та підтримці культурної сфери столиці.

Великого значення надається архітектурі та будівництву, розвитку цієї галузі в національному дусі. А це насамперед стосується відбудови храмів, історичних пам'яток українського народу та їх збереження.

Національна ідея, як філософія життя українського народу, знаходить своє втілення у всіх сферах соціально-економічного життя нашої держави.

Сподіваємося, що цінний досвід інших країн, представники яких беруть участь у конференції, буде використаний і спрямований на зміцнення добросусідських стосунків між народами, поліпшення мовної ситуації в нашій державі.

Упевнений, що рекомендації будуть враховані і використані для поліпшення ситуації в Україні, миру та злагоди у всьому світі.

МІЖМОВНІ СТОСУНКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Для міжмовних конфліктів в Україні немає підстав. Державною мовою ще 1989 року проголошено українську мову. У світовій практиці роль державної мови виконує мова корінної нації (в однопонаціональних державних утвореннях), мова північної нації (в державах імперського типу) або мова колишньої метрополії (в значній частині постколоніальних країн). Під однопонаціональними державними утвореннями слід розуміти країни, в яких переважну більшість становить один корінний етнос, що не має іншої батьківщини. До таких держав належать, наприклад, Німеччина (де, крім німців, на східних теренах живуть ще два нечисленні корінні слов'янські народи — верхні й нижні лужичани) або Україна (де другий корінний народ — кримські татари — компактно проживає лише в Криму).

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року мало б розпочатися відродження української мови, яка впродовж понад трьох століть зазнавала заборон і дискредитації. І таке відродження справді було в перші три роки існування незалежної України. Згодом цей процес загальмували. Біля найвищих посадових осіб нашої держави з'явилися люди, які час від часу продукують сумнівні теорії та концепції, найшкідливішою з яких була така: «Національна ідея в Україні не спрацювала». А оскільки «національна ідея не спрацювала», то, виходить, не треба докладати якихось особливих зусиль і до відродження мови титульної нації.

УКРАЇНЬСЬКА ВЛАДА СТАЛА ПАСИВНО СПОСТЕРІГАТИ ЗА МОВНИМИ ПРОЦЕСАМИ В ДЕРЖАВІ ЗАМІСТЬ ТОГО, ЩОБ РЕГУЛЮВАТИ ЇХ, СПРЯМУВАТИ В НАЛЕЖНЕ РІЧИЦЕ.

Становище з українською мовою не поліпшується, а в багатьох аспектах погіршується порівняно з кінцем 80-х — початком 90-х років. У книговиданні, в друкованих та електронних засобах масової інформації вона поступається російській. У більшості вищих навчальних закладів викладання досі ведуть російською мовою. Чимало державних службовців, виступаючи на радіо, а ще частіше на телебаченні, дозволяють собі заяви на зразок «я буду говорити по-русски, потому что мне так удобнее». Вони не замислюються над тим, що за такої ситуації незручно, незатишно почувають себе українці на рідній землі, у власній державі.

Різні міжнародні організації відряджають численних представників для перевірки стану мов національних меншин в Україні. І чомусь нікому не спаде на думку перевірити, на яких позиціях перебу-

ває мова українського народу. А позиції, як уже зазначено, не дуже привабливі. Одна з причин — уже названа пасивність української влади. Але є ще принаймні дві не менш важливі причини. Перша — духовний рівень українського суспільства, багато представників якого досі почувають себе не громадянами незалежної держави, а середньоарифметичними радянськими людьми. Адже за радянських часів в Україні можна було народитися, вирости, здобути освіту, відпрацювати, піти на пенсію, померти й бути похованим — і не відчувати жодної потреби знати українську мову. Радянські ідеологи дуже ретельно виховували «інтернаціоналістів», байдужих до рідної мови, історії, культури, до сучасного й майбутнього свого народу. Успішно творили «нову історичну спільність — радянський народ» з єдиною — російською мовою.

ТАКИЙ КІЛЬКІСНО ВЕЛИКИЙ НАРОД, ЯК УКРАЇНСЬКИЙ, ВАЖКО БУЛО ЗРОСІЙЩИТИ ЦІЛКОМ, ТОМУ ЙОМУ НАКИНУЛИ ТЕОРІЮ ДВОМОВНОСТІ. ДВОМОВНІСТЬ ЧАСТО НАБУВАЛА ТАКОЇ ФОРМИ, ЩО БАТЬКИ РОЗМОВЛЯЛИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ, А ДІТИ — РОСІЙСЬКОЮ. НАСЛІДКОМ ЦЬОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛО ЗАГАЛЬНЕ ЗНИЖЕННЯ ДУХОВНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ УКРАЇНЦІВ, бо «якщо мова народу не розвивається, то не може розвиватися й народний інтелект, творчі сили народу вмирають» (О. Потебня). Відомий український письменник, фольклорист, лексикограф і педагог Б. Грінченко заявив: «Яка мова, такі й наші думки будуть: московська мова — московські думки». Тож чимало українців досі живе з московською мовою, з московськими думками. Вони, в кращому разі, байдужі, в гіршому — ворожі до всього українського.

Друга причина — безборонна діяльність протиукраїнських сил в Україні. Крім двох названих корінних народів, у нашій державі мешкає чимало представників інших етносів, які мають свої історичні батьківщини. Усі вони, крім росіян, у Радянському Союзі зазнали більшої чи меншої національно-мовної нівелюції, асиміляції; як і українців, їх теж намагалися перетворити на «нову історичну спільність». Тепер українські греки, болгары, угорці та інші народи відроджують свої мови. Завдання Української держави — сприяти духовному відродженню національних меншин.

Усе було б нормально, якби не агресивні проводирі найчистішої національної меншини — російської. Повторюю — проводирі, бо більшість українських росіян, як і інших народів, усвідомлю-

Олександр Пономарів та Надія Непорожня (Литва)

ють, що, користуючись правом розвивати свою мову та культуру, не можна забувати й про обов'язок — знати мову держави, громадянами якої вони є. Ці проводирі (поміж яких багато зденационалізованих українців) поставили собі за мету зберегти всі «здобутки» московської імперії царських та радянських часів у галузі національної деградації неросійських народів. Увесь час мусують тему надання російській мові статусу офіційної в Україні.

КОЛИ ЙДЕТЬСЯ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН, ТО МАЄТЬСЯ НА УВАЗІ, ЩО З ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ ВСЕ ГАРАЗД (ЯК В АНГЛІЇ З АНГЛІЙСЬКОЮ АБО В ІТАЛІЇ З ІТАЛІЙСЬКОЮ, СКАЖІМО). УКРАЇНА ПОКИ ЩО ДО ТАКИХ ДЕРЖАВ НЕ НАЛЕЖИТЬ.

Як і кожна постколоніальна країна, вона має багато проблем саме з українською мовою. Сучасну Україну слід порівнювати в цьому плані не з теперішніми Німеччиною, Францією чи Англією, а з Грецією 1829 року, з Італією 1870, з Польщею 1917, з Чехією 1918, з Ізраїлем 1948 року, коли їхні народи почали будувати власні незалежні держави і мали проблеми з державними мовами. Тепер у Греції панує грецька мова, в Італії — італійська, в Польщі — польська, в Чехії — чеська, в Ізраїлі — іврит (відродження гебраїська мова), витіснивши поширені колись мови завойовників. Уявімо собі, що під час боротьби за відродження національних мов хтось запропонував у Чехії зробити державною, поруч із чеською, мовою німецьку, а в Ізраїлі, поруч з івритом, арабську. Уявити це просто неможливо.

Як тільки Українська держава починає виявляти, хоч і запізнюючись, турботу про відродження української мови, ватажки «російськомовного населення» активізують протиукраїнську діяльність. 14 грудня 1999 року Конституційний Суд України (на підставі ст. 10 Конституції України) вирішив, що українська мова як державна «є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також у інших сферах суспільного життя». Відбулося засідання Ради з питань мовної політики при Президенті України, де обговорено проект постанови Кабінету міністрів «Про додаткові заходи з розширення функціонування української мови як державної».

Усі ці заходи з розумінням сприймають і громадяни України, і світова спільнота. Не можуть (власне, не хочуть) цього зрозуміти лише натхненники й керівники всьляких «обществ» та «общин». Російській мові в Україні ніщо не загрожує. Але її функції, безперечно, мають звужитися, як і будь-якої мови метрополії в колишніх колоніях.

УСІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ МАЮТЬ УСВІДОМИТИ, ЩО ПОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЇЇ ЗАКОННИХ ПРАВАХ НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ АЖ НІЯК НЕ ОЗНАЧАЄ ЗНЕВАГИ ДО МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН. ПАМ'ЯТАЙМО, ЩО БЕЗ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ НЕ МОЖЕ БУТИ МІЦНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Олександр ПОНОМАРІВ, академік АН ВШ України

РОЛЬ « ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВИ У ПРОЦЕС « НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

На прикладі національно-інтеграційного і мовного розвитку Словаччини

лектні), якщо вони в цьому контексті виконують чітко окреслені функції вжитку. В цьому розумінні закон про державну мову в Словаччій Республіці не ставить ніяких перешкод для вжитку нелітературних форм національної мови. Як мова офіційного спілкування, державна мова є інтегруючим фактором, який забезпечує громадянам Словаччій Республіки всіх національностей рівні можливості для участі в суспільному житті (в адміністративній роботі, шкільній освіті, економічному житті і т. п.). Закон про державну мову Словаччій Республіки від 1995 року установлює ті сфери офіційного спілкування, в яких повинна вживатися державна мова. Державна, у свою чергу, зобов'язана забезпечити всім своїм громадянам мож-

ливість на відповідному рівні вивчати державну мову. Сфера вживання інших мов установлюється Законом «Про вживання мов національних меншин в офіційному спілкуванні» від 1999 року.

Закон про державну мову не заторує його кодифікацію, однак потребує врахувати діючу кодифікацію, основану на результатах наукових досліджень у наукових установах. Дієвість і обов'язковість цієї кодифікації декларується Міністерством культури Словаччій Республіки, що подає список наукових праць (орфографічних, граматичних, словникових, орфоепічних), які містять діючу і обов'язкову кодифікацію. Кодифікаційної форми національної мови (літературної мови) повинні, за законом про державну мову, дотриму-

ватися передусім так звані суспільні діячі, які професійно користуються літературною мовою — своїм хлібом насущним. Тут необхідно підкреслити, що важливіше від будь-якого закону є глибоке внутрішнє ставлення до своєї мови як успадкованої культурної цінності. Не тільки школа, хоча вона передусім повинна виховувати почуття такого ставлення.

Для громадян Словаччій Республіки, словачької національності, словачька мова є ознакою етнічної належності. Вона виконує важливу репрезентативну і національно-інтеграційну функцію. Якість ознаки етнічної належності визнають за літературною мовою всі словачки, незважаючи на ступінь володіння кодифікованою словачькою мовою. Цієї якості літературна мова набула протягом свого історичного розвитку, починаючи з кінця XVIII сторіччя, в якісно новій суспільній ситуації, в якій літературна мова (єдина, спільна, спочатку передусім — писемна мова нації, яка формується в новому віці) набуває функції

Продовження на с. 7

Процеси національного розвитку можна описувати з різних точок зору, наприклад, економіки, геополітики, демографії, екології, лінгвістики. При цьому дуже корисно мати найбільш загальне, цілісне бачення ситуації. Як його досягнути? Треба поглянути на народ як на живу істоту, наділену психікою, — як на психоінформаційну систему.

Психоінформаційними системами є окрема людина, народ, раса, людство. Відповідно, їхній розвиток описується деякими універсальними закономірностями. Це означає, що для дослідження народу можна використати такі ж підходи, як і при дослідженні окремої людини. Зокрема етногенетичний підхід. Уперше його запропонував український учений, доктор економічних наук професор Юрій Канигін.

Ідея етногенетики досить проста. Якщо взяти окрему людину, то вона має батька і матір, діда і бабу, інших предків по материнській і батьківській лінії. Подібно й етноси: вони народжуються внаслідок взаємодії батьківського і материнського начал, дозрівають і самі можуть виступити в ролі батька або матері для нового етносу. Кожний етнос, як і людина, має свою генеалогію.

З погляду психоінформатики, Україна — це геосоціальна істота, яка розвивається на території України принаймні з часів виникнення індоєвропейців. Її розвиток відбувається в пульсуючому режимі, тобто має циклічний характер. Уперше на це звернув увагу професор Національного університету «Києво-Могилянська Академія» доктор історичних наук Микола Чмихов. Він прослідкував тісний зв'язок між природними і соціальними процесами на території Північного Надчорномор'я. Це дає підстави вважати Україну не просто соціальним, а геосоціальним організмом, тобто таким, який перебуває в органічному зв'язку з природою, енергетикою і метафізикою своєї Землі. Особливе значення для України має цикл тривалістю 532 роки. Річ у тім, що протягом кожного 532-річного циклу на території України спостерігається спочатку пасіонарний спалах, демографічний вибух і період розквіту, які через три сторіччя змінюються старінням і занепадом. Після цього відбувався новий пасіонарний спалах і т. д.

З погляду етногенетики, кожний 532-річний цикл описує народження, становлення, розквіт та згасання чергового українського етносу і створюваної ним державної системи. Щоб переконатись у цьому, достатньо придивитися до історії України хоча б протягом двох останніх тисячоліть. Початок V століття (419) — народження Антського союзу; через 532 роки, у середині X століття (941) — народження Київської Русі; ще через 532 роки, наприкінці XV століття (1483) — народження Козацької держави. Якщо точніше, то йдеться про народження, розвиток і згасання трьох українських етносів — «антів», «русичів» і «козаків». Вони співвідносяться між собою як дід, батько і син. І хоча їх об'єднує надзвичайно багато — мова, культура, звичаї, територія, генофонд та чимало іншого, проте це окремі, самостійні етносоціальні істоти. Подібність

ПСИХОІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ НАЦІОТВОРЕННЯ

між народом козаків і народом Київської Русі приблизно така ж, як подібність між сином і батьком або донькою і матір'ю. Тому історія України — це історія української генетичної лінії етносів, історія українського роду.

Природно виникає питання, хто виступає в ролі чоловічого і жіночого начал? Тут ми вже входимо в царину етноембріології — розділу психоінформатики, який досліджує механізми зачаття нових етносоціальних організмів. Материнський етнос можна уявити у вигляді яйцеклітини, а чоловічий — сперматозоїда. Кожні 532 роки на території України визріває «яйцеклітина», яка і являє собою потенційне материнське начало нового етносу.

Однією з ознак готовності цієї «яйцеклітини» до запліднення є ситуація системної кризи, в якій перебуває Україна. Це майже цілковита безпорадність, дезорганізація, нездатність захистити себе, розвал економіки, дезорієнтація, духовна криза. Подібні кризові ситуації Україна переживала наприкінці кожного 532-річного циклу: це і поразка у війні з готами у IV столітті, і міжусобиці після розвалу держави антів у VIII столітті, і беззахисність перед татарами у XIII столітті.

Продовженням цього ряду є нинішня ситуація в Україні: розвал економіки і соціальної інфраструктури, надзвичайна залежність від Росії і Заходу, величезні зовнішні борги, параліч державного управління, різке зменшення народжуваності, понаддвохмільйонне скорочення населення. Характерний момент: під час попередніх криз значна частина населення України або винищувалась, або забиралась у рабство. Сьогодні маємо фактично те ж саме, лише у безкровний спосіб. Хто слабкіший — той вмирає від хвороб і стресів. Велика кількість інтелектуально активних людей виїхала за кордон (не без допомоги політики «відкачування мізків»). А деякі форми рабства взагалі залишилися без змін: після розпаду СРСР з України виїхало 400 тисяч жінок, з них 100 тисяч перебувають у становищі сексуальних рабів. Нинішнє населення України — це залишки козацького етносу, народженого п'ять століть тому, який зараз перебуває у стані тотальної кризи.

Отже, ознакою готовності геосоціального організму України до етнозачаття є гостра системна криза. Але чи вже є в Україні «етнічна яйцеклітина»? Так, є: десять років тому вона була ще незрілою, але сьогодні вже готова для свого Преображення. Це активна частина населення України, яка вижила в екстремальних умовах перехідного періоду, зберегла здоров'я, працездатність і віру в себе та своїх дітей, випрацювала в собі особли-

ву інтелектуальну пластичність, відкритість до нових знань та підходів, здатність до синтезу і нестандартних дій. Це наша молодь, яка любить Україну, наполегливо оволодіває знаннями і не збирається нікуди звідси виїжджати. Це професіонали, які вже працюють на рівні світових стандартів або наближаються до них. Це український бізнес, який не боїться жодної конкуренції і, як голодний тигр, готується до великого стрибка. Це політики, державні управлінці і службовці, які не шкодують сил заради того, щоб їхня Україна стала потужною світовою державою. Це інтелектуально-духовна еліта, яка не скиглить і не нарікає на життя, а змінює себе, пильно вдвляється в майбутнє і працює, працює, працює...

А що являє собою батьківське начало? Даваймо згадаємо, взаємодія з якими етносами передувала народженню Київської Русі і народу козаків. Це були варяги і литовське лицарство. В обох випадках вони виступили в ролі державотворчого ферменту, а згодом розчинились у новоствореному українському етносі. Звертає увагу те, що взаємодія України з варягами і Литвою була практично безконфліктною. Хто такі варяги

кокваліфікованих фахівців, швидко підрастає талановита молодь. Проте всі вони конче потребують підтримки, посилення, доступу до світового досвіду, досконалих зразків для наслідування, особистого прикладу з боку тих людей, яких вони вважають своїми, рідними, українськими. Потрібно якомога більше особистих прикладів того, що українці можуть бути кращими не лише в науці, мистецтві, спорті чи військовій справі, але й у глобальному бізнесі, фінансах, державному управлінні, геополітиці.

Коли почнеться зачаття нового українського етносу? Може, пам'ятаєте, як було на телесеансах Кашпіровського: «Ви чекаєте, поки почнеться сеанс психотерапії? Він уже почався». Так і в нас — процес етнозачаття вже почався. Звернімося ще раз до ембріології. Відомо, що зачаття проходить у дві фази:

1) спочатку відбувається активація яйцеклітини — завжди внаслідок зовнішніх впливів: дотику сперматозоїда, зовнішнього підвищення температури, хімічного чи механічного подразнення. Явище активації полягає в тому, що неймовірно швидко — протягом кількох хвилин — відбувається переструктурування яйцеклітини. Після завершен-

ня активації яйцеклітина стає готовою до сприйняття батьківського начала;

2) на другій фазі відбувається внесення в яйцеклітину генетичного матеріалу батька і зачаття нової істоти. Перша фаза етнозачаття геосоціального організму України розпочалась наприкінці 1999 року, коли Президент призначив Прем'єром Віктора Ющенка і дав йому достатньо свободи для формування уряду. Це відбулося передусім у результаті жорсткого тиску з боку США, а також безцеремонних претензій Росії на українську власність у рахунок погашення боргів. Тобто активація справді відбулася внаслідок зовнішніх стимулів.

Скільки часу займе перша фаза — ми не знаємо. Відомо тільки, що, за історичними мірками, це відбувається миттєво. Приблизно через один-два роки Україна має бути достатньо впорядкованою для переходу до другої фази. Тобто в державі вже буде більш-менш привабливий інвестиційний клімат, буде послаблено податковий прес, стане менше корупції, безвідповідальності і розхлябаності.

На другій фазі має розпочатися «внесення генетичного матеріалу», тобто безпосередній інтенсивний контакт материнської України з українською діаспорою, передусім західною:

- з тими, хто залишив Україну після Другої світової війни;
- з тими, хто народився вже в діаспорі;
- з тими, хто виїхав з України з початком перебудови.

Багато хто переїде до України на постійне проживання, інші налагодять тісні бізнесові чи інформаційні контакти, виникнуть нові сім'ї. На цій фазі українці всього світу мають перетворитися на глобальний етносоціальний організм.

Завдяки спільним зусиллям протягом одного покоління на території України має народитися новий український етнос — етнос нової, постіндустріальної, інформаційної епохи. Він створить нову націю і державну систему, ідеально пристосовану до світу третього тисячоліття.

Згідно з ритмікою розвитку геосоціального організму України, це народження має відбутися приблизно у 2015 році. Ми розглянули лише загальну схему етнотворчого процесу, який відбувається на наших очах. З детальнішими матеріалами можна буде ознайомитись у часописі «Перехід-IV. Журнал духовної, владної, бізнесової і професійної еліти», число 1 (3) 2000 р. (інтернет-версія www.perehid.kiev.ua).

Ігор КАГАНЕЦЬ,

завідувач Лабораторії психоінформатики Центру інформаційних проблем території НАН України

Робочий момент конференції

ПРОВІДНА СИЛА «ПРОСВІТИ»

Національна ідея має надзвичайно широке поняття, що охоплює систему поглядів етносу, його загальні принципи життєдіяльності, уявлення про основну мету, до якої він прагне у своєму історичному поступі.

Будучи своєрідною філософією життя народу, ці принципи базуються на спільно-історичному досвіді, спільній території, культурі, мові, побуті, традиціях і звичаях. Вона завжди жива, як жива українська душа.

Історія переконливо відкинула пропагандистські трюки на предмет того, що національна ідея не спрацювала в Україні. Такі заявляють не мають ніяких під собою підстав, а насправді є чистою водою провакацією, приниженням гідності українства. Українці були, є і завжди будуть самі собою із своєю національною окремістю, своїми духовними цінностями, своєю стратегією життя.

Українська національна ідея виростала на багатому ґрунті нашої духовної культури, засадах народної пісні і думи, українському слову.

Тобто це наша сутність, це те, що дано Богом, і його ніхто не може забрати, це стан нашої душі, генетичний код кожного українця. Як потужна духовна потуга національна енергія у певних історичних умовах гуртує і надихає людей на величні та благородні справи.

Українська національна ідея бере свій початок із глибини віків, у історичному корінні життя наших пращурів. Українці завжди поклалися на власні сили, творчу працю, особисту ініціативу. Все це знайшло свій відбиток у національному характері українців із надзвичайно тонким відчуттям гармонії з природою. Такі риси, як працелюбність, терпеливість, ліричність, почуття господаря, розвинуте почуття справедливості — притаманні нашому етносу.

В силу історичної долі територія України, де споконвічно живуть українці, була розшматована між агресивними сусідами, що насаджували свої порядки, свої ідеї, чужі стандарти, але духовна стійкість є настільки сильна в українців, що більшість етносу вистояла і зберегла свою ідентичність проти шаленої асиміляції. Звичайно, дуже багато духовних провідників переходили на службу до чужинців, що й зараз має місце. Отож і маємо у нашій історії, за словами І. Огієнка, дві культури — одна «панська», а друга «мужицька».

У процесі історичного розвитку національна ідея завжди мала своїх носіїв, які не тільки формували її мету і завдання, а й активно пропагували, намагалися її реалізувати серед народу. Тут необхідно виокремити Івана Мазепу, Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Євгена Маланюка, Олега Ольжича та багатьох інших.

Провідне місце в історії української ідеї займає Товариство «Просвіта», де жертвою працювали кращії сини й дочки українського народу. Вони своєю працею возвеличували свій народ, несли людям світло, знання і добро.

«Просвіта» народилася на основі української національної ідеї, духовних цінностей нашого народу, насамперед мови, культури, його традицій і звичаїв. Наука підтвердила, що історичний феномен «Просвіти» полягає в тому, що вона поєднувала завдання національно-культурного руху із вирішенням конкретних соціальних проблем українців. Невелика група української національно свідомої інтелігенції 8 грудня 1868 р., зібравшись у

Львові на збори, об'єдналась в організацію, щоб спільними зусиллями служити українському народові, відстоювати його ідеали, його національні інтереси, закріпивши основи діяльності у Статуті. Це був внутрішній поклик душі.

Програмно-організаційні засади найбільшої, найвпливовішої і найпотужнішої української організації, як у минулому, так і тепер визначили напрям розвитку «Просвіти». Це чудовий зразок національно організованої думки другої половини XIX — першої половини XX століття, яка зуміла не тільки зорієнтуватись за умов іноземного панування, але й забезпечила життя організації, здатної розвиватись, вдосконалюватись, витримувати удари і суспільні потреби і вести народ до означеної мети — національної просвіти в загальнонаціональному розумінні, для творення духовних основ нації, через організаційне згуртування народу й вироблення загальнонаціональної психології, державницької свідомості.

Найважливішою рисою «Просвіти» став багатограний характер її діяльності, що поєднав просвітницьку роботу через поширення знань, працю на ниві освіти, видавничу і господарську діяльність, кооперативний рух, а найважливіше — національне виховання народу, копітка робота щодо формування національної еліти українського суспільства. Із «Просвіти» вийшла ціла плеяда громадських, політичних і державних діячів.

Національна ідея окремішності немиче переростає в ідею незалежної національної держави, через яку реалізуються національні інтереси і стратегія філософії багатогранного життя народу. Тільки держава може забезпечити цілісність етнічної території, гарантувати національну безпеку, сприяти розбудові власної економіки, задовольняти духовно-культурні потреби народу.

Саме державницькі ідеї, якими опікувалася «Просвіта», стали основою і провідною силою IV Універсалу, яким проголошувалася Незалежна Самостійна Українська Держава. Тут знайшли втілення патріотичні ідеї І. Мазепи, які народили українця-самостійника, традиції героїчної Коліївщини, геніальні думи Т. Шевченка, щоб нарешті ожила слава України, в якій буде своя правда, і сила, і воля.

Державницький дух, свіжий вітер свободи породив і окреслив масовий героїзм у боротьбі за національні інтереси саме серед простого народу. Коли провідники УНР потонули у безлідних дискусіях та невизначеності, то люди, які виростили на чорному хлібі народної, «мужицької» культури, одразу все зрозуміли. Національний дух розцвів буйним цвітом у душах більшості українців. Але, на жаль, цей дух і стихійна визвольна дія нації не мали політичного проводу, що очолив би націю і керував її боротьбою.

Яскравою зіркою на українському небосхилі сяє героїзм молодих і свідомих лицарів, які пішли у вільність у 1918 р. під Крутами за волю України. Тим самим показали силу духу і незнищенність української нації. Вони пішли захищати Батьківщину, яку найбільше любили, на відміну від тих політиків, котрі розпустили військо і повірили у примари якоїсь демократії. Вони загинули за власну віру, за українську ідею.

Як продовження славних традицій героїв Крут понесла український факел мужності, лицарства і героїства за святу українську справу Українська Повстанська Армія. Це одна з найсвітліших сторінок в українській історії. Вояки УПА, натхнені національною ідеєю, жертвували життям в ім'я великої мети.

І скільки б усілякі зайти не називали їх бандитами, вони для нас, українців, — справжні герої, лицарі духу українського. Саме висока національна ідея стала рушійною силою, основою героїзму для молодих крутян у 1918 р., вояків УПА під час війни 1941—1945 рр. і у 70-х Олекси Гриника як вияв незламної сили духу проти російського поневолення.

СЬОГОДНІ УКРАЇНА, ЯК НИКОЛИ, ПОТРЕБУЄ КУЛЬТУ ЛИЦАРСТВА, КУЛЬТУ ВЕЛИЧІ Й САМОПОВАГИ, ЩОБ ПОЧУВАТИСЯ ВІЛЬНО І ГОРДО У ЦЬОМУ СВІТІ. Бо, як показує життя, ні багаті чорноземи, величезні природні багатства, ні розум, ні мільйони убійних не можуть бути запорукою процвітання і достатку, задоволення культурно-духовних потреб. Над цим усім ми маємо поставити культ сили духу, бо духовне — первинне.

«ПРОСВІТА» СТОЯЛА БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. СЬОГОДНІ ОДИМ ІЗ ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ Є ВИХОВАННЯ І ОБ'ЄДНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ, ЯКА ПРАЦЮВАТИМЕ ДЛЯ ФОРМУВАН-

НЯ САМЕ НАЦІЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ. КОНСОЛІДУЮЧИМ ФАКТОРОМ СУСПІЛЬСТВА Є УКРАЇНСЬКА МОВА — ТОЙ ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК, ЯКИЙ МОЖЕ СКОНСОЛІДУВАТИ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД. Нині маємо Конституцію України, де ст. 10 закріплено державність української мови, маємо Державну програму розвитку мов (1990), постанову Кабміну від 8.09.1997 р., маємо Раду з мовної політики при Президенті України, рішення Конституційного Суду (грудень 1999 р.), а стан з українською мовою дійшов до критичної межі. Такого не було навіть за комуністичних часів.

Процес руйнації української мови, української духовності розпочався в 1994 році із сумнозвісної інавгураційної промови Президента України, коли було заявлено про надання російській мові статусу офіційної. Цей процес продовжується досі. І результат усім нам очевидний.

Причин можна назвати багато, але головна в тому, що відсутня тверда, послідовна і принципова позиція державної влади у цій справі. Точаться лише пусті балачки. Висувається хибна теза про первинність економіки, всього матеріального, а духовне, питання мови відсувається на другий план, а то й до уваги не береться.

УКРАЇНСЬКА МОВА ДЕМОНСТРАТИВНО ІГНОРУЄТЬСЯ БІЛЬШІСТЮ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ У ДЕРЖАВІ. МОВА — ЦЕ ДУХ НАЦІЇ. ДО ТОГО ЧАСУ, ДОКИ БУДЕ ІГНОРУВАТИСЯ ПОСАДОВЦЯМИ ДУХОВНА ОСНОВА СУСПІЛЬСТВА, ТОБТО ВЕСЬ КОМПЛЕКС ДУХОВНОЇ СФЕРИ, ТО ПРОБЬ-ЯКЕ ПОЛІПШЕННЯ НЕ МОЖНА І МРЯТИ.

Така політика веде не до згуртування нації, її миру та злагоди в суспільстві і зосередження уваги еліти на вирішенні певних соціально-економічних проблем, а до загострення суперечностей у духовній сфері.

Окрім того, відсутня державницька політика у сфері міжконфесійних стосунків. Викликає подив і нерозуміння загравання влади то з однією, то з іншою гілкою Православної церкви.

Крім шкоди та загострення суперечностей на релігійному ґрунті, це нічого не дає.

Як показує практика, в цій ситуації «Просвіта» не вдається до плачів, не чекає манти з неба, а наполегливо повсякденно працює. Можливо, ще не так, як цього хотілося б, але твердо і послідовно рухаємось вперед, щоб бути біля чистих українських джерел, бо в іншому випадку 40-річний стандартний термін — поки всі плакальщики не вимруть.

Один із механізмів утвердження української справи, національної ідеї «Просвіта» використовує і буде ще інтенсивніше використовувати — це звернення до міжнародних організацій, міжнародної спільноти про факти грубих порушень національних прав українців на одержання освіти, інформації рідною мовою та задоволення духовно-культурних потреб.

Ми налаштовані рішуче, не зупинимося ні перед чим у відстоюванні національних інтересів українського народу!

Микола НЕСТЕРЧУК,
відповідальний секретар Товариства «Просвіта»

РОЛЬ І ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВИ У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

На прикладі національно-інтеграційного і мовного розвитку

Словащини

Закінчення. Початок на с. 5

атрибути наші нового віку. Треба нагадати, що основною розрізнявальною ознакою у феодальному суспільстві були не привілеї, не мова, не етнічна належність.

Ми, звичайно, не можемо стверджувати, що мова в ті часи зовсім не виконувала функції ознак етнічної належності. Ми тільки підкреслимо, що цю функцію не виконувала єдина спільна для етнічної спільноти писемна мова. Тому словачки в разі необхідності могли вживати кілька мов, передусім — латину і чеську мову — щоразу в різних галузях її (писемного) вжитку.

До утворення літературної мови функцію ознаки етнічної належності виконувала словацька мова у формі діалектів та інших культурних (культивованих) мовних проявів. Єдність мови формувалась у процесі етнічного національно-інтеграційного розвитку — в підсумку цього розвитку. Єдність словацької мови можна схарактеризувати, описати на основі суто мовних знаків. Цю єдність мають усі форми існування національної мови. Ця спільна для всіх словаків мова, від найдавнішого часу існування словацької етнічної спільноти, виконує роль ознаки, атрибуту цієї спільноти. Тому, наприклад, чеська мова, яка певний час відігравала у словаків роль практичного спілкування, передусім у писемній формі, не зробила майже ніякого впливу на розвиток словацької (спільно-словацької) мови. Це тому, що вона потрапляла на територію Словащини в той час, коли внаслідок процесів етнічної і мовної інтеграції у словаків давно вже закріпилася словацька (спільно-словацька) мовна свідомість, що стала природним виміром (критерієм), нормою, яка непогрішимо установлювала правила спонтанної адаптації іншомовних елементів у словацькій етнічній мовній ситуації. Мовно-історичний розвиток у словаків відбувався досить таки визначеним шляхом — шляхом культивування власної словацької мови. Адаптації, що відбувалась у відповідності із закономірностями, закодованими в загальнословацькій мовній свідомості, зазнали, звичайно, і запозичення із інших мов.

Суттєві знаки мовної єдності стають складовими мовної свідомості, яка охоплює основні закономірності, правила функціонування мови. Ці закономірності, у свою чергу, установлюють також правила адаптації іноземних мовних елементів. Мовна свідомість формується в дитинстві разом із засвоєнням рідної, материнської мови. Отже, із етнічно-інтеграційними процесами пов'язане відчуття етнічної взаємності, формування спільної мови, етнічного суспільства, яке інтегрується, а також його самоназивання. Історична глибина цих процесів знаходить своє відображення в історичній і мовній свідомості сучасного словацького народу. Згадані процеси і результати історико-етнічного і мовного розвитку є для сучасників винятково важливим уроком і водночас гарантом успіху сьогоденного і майбутнього розвитку, що продовжує торувати давно намічений шлях.

Ян ДАРУЛЯ,
професор,
м. Братислава

ЧИ ЗБУДУЄМО ХРАМ БЕЗ ЛЮБОВІ

У відповідності до Статуту, цього року розпочинається звітно-виборча кампанія до VI з'їзду Всеукраїнського товариства «Просвіта». Звітні збори та конференції — це завжди підбиття підсумків, осмислення зробленого, накреслення програми на перспективу. Насамперед — це велика рада всіх просвітян. І розпочинається огляд просвітянського життя з первинних осередків, бо основна робота відбувається саме в низах, серед людей, які є безпосередніми її учасниками. Наступний етап — районні та міські конференції, де проводиться широке узагальнення роботи, визначення форм та методів діяльності. Кожен регіон має свої особливості і свою специфіку в організації просвітницької праці. Обласні звітно-виборчі конференції є значними подіями у житті просвітян області. Крайні інтелектуальні сили просвітницької еліти на підставі аналізу ситуації, обміну досвідом роботи виробляють колективну тактику і стратегію діяльності. Газета «Слово Просвіти» широко висвітлюватиме хід цієї кампанії на своїх сторінках і звертається до колег-просвітян з проханням оперативно надсилати матеріали до редакції.

Загальновідома істина, що величний храм людських душ виростає на доброті, чесності, ширості — найбагатіших рисах характеру людини. Саме 132 роки тому з великої любові до України, до українського народу народилася «Просвіта». Як величний оберіг, вона через своїх працівників несла українцям світло, добро і знання. Юридичні норми і правила організації подвижників-патріотів закладені у Статуті Товариства, який об'єднував, спрямовував діяльність просвітян. Навіть у думках не було, щоб його порушувати, бо це є правилом поведінки. Львів став батьківщиною перших осередків «Просвіти». І сьогодні Львівщина у свідомості українців асоціюється з твердиною українського духу.

26 березня ц. р. відбулася звітно-виборча конференція Львівського обласного об'єднання «Просвіта». Одразу скажемо, що при її підготовці було наявне порушення Статуту. Насамперед, згідно зі Статутом, повинно існувати рішення обласної ради та правління про підготовку обласної конференції. Діючий голова не мав інформації про хід зборів у первинних осередках, проведення районних та міських конференцій. Група просвітян, які назвали себе «Оргкомітетом», всупереч Статуту, самочинно пішла на руйнівну діяльність, початки якої заклалися ще на попередній звітно-виборчій конференції, коли головою об'єднання було обрано Романа Лубківського. Тоді їм щось не сподобалося, а згодом — не вдалося подолати заздрість, застарілі стереотипи мислення, а найбільше — хворобливі амбіції. Отож через оці причини вони не могли знайти свого місця у громадській роботі. Про вихід не заявили і рішення приймати не давали. Це було свідоме блокування просвітницької діяльності організації. Саме позастатутний «Оргкомітет» поза головою, поза правлінням вів підготовку до обласної конференції для переобрання голови об'єднання.

На конференцію прибули голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, народний депутат України Павло Мовчан і відповідальний секретар, що певною мірою поламали сценарій. Перед конференцією було зібрано керівників, з подивом довідалися про паралельно діючий «Оргкомітет», який готував конференцію. Самозваний «Оргкомітет» добре розумів, що порушує Статут, ігноруючи діючого голову об'єднання, правління, ревізійну комісію. На запитання, хто має втрутатися і перед ким, ними давалися плутані роз'яснення. Виявилось, що діючому голові, за сценарієм «Оргкомітету», навіть не передбачалося дати слово для відкриття конференції, а тим більше — формування керівних органів конференції. За нашим наполяганням, було переглянуто склад президії, і конференцію відкрив діючий голова.

Зі звітом за чотири роки роботи виступив голова Львівської «Просвіти», відомий політик, талановитий письменник, високоінтелектуальний громадський діяч Роман Лубківський. Склад президії, інших робочих органів конференції, порядок відкриття — все довелося вирішувати на ходу. «Оргкомітет» вима-

гав від гостей із Києва ні в що не втручатися і нічого не ламати.

Відкриття конференції діючим головою зал сприйняв насторожено. Його звіт не хотіли слухати, бо в них було інше завдання. А в доповіді йшлося про те, що робилося, і про проблеми, які необхідно розв'язувати «Просвіті».

Характеризуючи нинішню ситуацію в суспільстві, Роман Лубківський зазначив, що Україна переживає важку соціально-економічну кризу, а особливо — духовну. Ця криза породила всі інші теперішні кризи: ідеологічну, культурну, релігійну, економічну, політичну. У світі безперервно точиться боротьба сил Зла із силами Добра. Особливу загрозу становить люмпенізація суспільства, проникнення до влади циніків, нуворішів різного роду. Українцям насаджуються поняття лише географічної України, де українського народу вже немає, а є народ України. Ми недостатньо опираємося цій силі, а часто, буває, жорстоко побиваємо самих себе. І виходить, за влучним висловом Довженка: «Не туди б'єш, Іване».

У доповіді добре слово було сказано про ті об'єднання «Просвіти», які плідно працювали. Серед них: Дрогобицьке, Яворівське, Самбірське, Бродівське, Пустомитівське. Поєднуючи посади начальника Львівського обласного управління культури і голови Львівської обласної «Просвіти», Р. Лубківському вдалося дещо зробити на культурно-просвітницькій ниві, — це, зокрема, його внесок у відкриття пам'ятників Т. Шевченку, митрополиту А. Шептицькому, І. Вільде, Ю. Дрогобичу, меморіалу сівчому стрільцям на горі Маківці тощо. Важливо й те, що вдалося на рівні області затвердити державні програми:

підтримки українського книговидання, випуску просвітянської газети, збереження історичних пам'яток. Доповідач ставив проблеми і орієнтовні шляхи їх розв'язання у спільних діях державної влади та громадської організації.

Заклик «До змін!» виголосив головний ідеолог «Оргкомітету», перший голова відновленої «Просвіти» Роман Іванчук. Він сказав, що чотири роки тому, відчувши поважний вік на плечах, передав керівництво молодшому Р. Лубківському. А сьогодні він має вчинити навпаки. Ось головна мета діяльності «Оргкомітету»!

Делегати були так налаштовані, що не хотіли слухати навіть переконливих аргументів голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» Павла Мовчана. А вони були дуже тривожні. На 90—92 відсотки книжковий ринок України окупований дешевою російською книгою, почалося активне проникнення російських видавництв у такий, раніше суто національний, сектор книговидання, як освітня література. Українське слово обкладено неймовірними податками. На риторичне запитання: хіба міг Р. Лубківський змінити ситуацію?! — зал відповів шумом та вигуками окремих делегатів. У виступі П. Мовчана підкреслювалося, що політику оточення Президента України нав'язують олігархи, а це — модель на втягування України до слов'янського союзу. Під програму української мови не закладено жодної копійки, тоді як Росія на розвиток російської мови виділяє понад 2 млрд доларів. Без почуття патріотизму не виховати націю, а без української мови не сконсолідувати суспільство.

Акцентувалась увага на такому негативному явищі як самоїдство, що, наче

іржа, роз'їдає окремі організації. Ми витрачаємо масу інтелектуальної енергії на подолання різноманітних непорозумінь та конфліктів. Шукаємо серед своїх соратників ворогів замість того, щоб підтримати одне одного, зайнявшись конструктивною роботою. Голова побажав, щоб львівські просвітяни вийшли із зали не розсвареними, а згуртованими і показали на всю Україну взірць конструктивної роботи. Це перша звітно-виборча конференція, що започатковує передз'їздський марафон. Хотілося б, щоб на зборах та конференціях кожна цінна пропозиція, кращий досвід враховувались у наших повсякденній роботі. Щоб наша «Просвіта» зміцнювалася, зростала і набирала сили для великої праці в ім'я українського народу, а ті проблеми, які виникатимуть, ми мудро і вчасно розв'язували.

Один за одним піднімалися на трибуну оратори. Хтось говорив по суті справи, а інші ганили голову. А потім приймалися ухвали та звернення від конференції. Щоб полегшити справу вибору голови, П. Мовчан запропонував обрати Р. Лубківського почесним головою. Делегати бурхливими оплесками підтримали цю пропозицію. Таким чином, на безальтернативній основі головою Львівської «Просвіти» був обраний Ярослав Пітко (168 — за, 14 — проти, 11 утрималося). Він працює заступником голови Львівської обласної ради.

...Ось такий настрій і такі думки я виніс із першої звітно-виборчої конференції передз'їздської кампанії однієї з найпотужніших просвітницьких організацій в Україні.

Знову й знову повертається до думки, чи можна побудувати організацію, людські стосунки на заздростях, надмірних амбіціях, хворобливому «я» і порушенні Статуту. Чому ми закриваємо вуха й очі? Чому не хочемо нікого слухати і нічого бачити? І, врешті-решт, нічого не вчимося в історії. Адже саме ці ваді провідників привели до національних катастроф, людського горя і руйни. Де набратися тієї мудрості, щоб шанувати і поважати одне одного, щоб шукати ворогів поміж себе, а спрямовувати інтелектуальну та духовну енергію на творчу працю? Нехай цей передз'їздський старт стане уроком для всіх просвітян. Нинішня ситуація вимагає згуртованості і мобілізації всіх душевних сил українців.

Українські просвітяни, дорогі патріоти! В ім'я України, переступімо через свої амбіції. Нехай кожні збори первинної організації, районні, міські та обласні конференції визначають, як нам вийти з цієї ситуації, як подолати недуг амбітності, що зробить конкретно просвітянам, щоб стати організованою силою українського суспільства? Звернімо особливу увагу на тактику повсякденної роботи. Шукаймо механізми для реалізації в житті української національної ідеї. Вибудовуймо такі стосунки в суспільстві і між собою, щоб життя було радісним. Щоб наша Українська держава зміцнювалась, багатіла, а українському народові жилося заможнок і щасливо. Такий Храм можна будувати тільки на любові.

Микола НЕСТЕРЧУК

ПОРУШУЮТЬ ПРАВА УКРАЇНЦІВ

Нас 2000-й рік граничний у виконанні «Державної програми розвитку української мови». Маючи всі умови для виконання цієї програми, ми не можемо сказати, що вона виконана. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови.

Наявність сьогоднішнього дня означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови.

З огляду на це, ми вважаємо, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови. Це означає, що ми порушили права українців у області розвитку української мови.

Задорученням загальної збори

М. СУКОННИК,
голова Макіївської організації «Просвіта», Донецька область

МАЛА СНІТІНКА ВИХОВУЄ ЛАУРЕАТІВ

З 10 по 14 квітня в Українському фонді культури проходив Всеукраїнський конкурс-огляд за програмою «Нові імена України», в якому взяла участь дитяча художня студія при Мало-світінському сільському осередку «Просвіта» в номінації «Образотворче мистецтво». Було виставлено роботи двох вихованців студії — Дмитра Слободянюка та Світлани Собківської.

За рішенням журі конкурсу-огляду, переможцем стала Світлана Собківська, учениця 3 класу Малосвітінської школи I—III ступенів (керівники Михайло Дмитрів, Микола Шаногін і Іван Панащський).

Журі відзначило оригінальність роботи студії та юних художників, зокрема ім'я Світлани Собківської увійшло в «Золотий фонд» Фонду культури, який слідкуватиме за подальшим розвитком юного таланту з можливістю надання персональної стипендії.

Все це стало можливим завдяки діяльності громадського об'єднання Товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка в с. Мала Снітинка, де за сім років зібра-

но оригінальну колекцію картин самодіяльних художників сіл Мала Снітинка, Велика та Мала Офірна. Нині в селі працюють два члени Національної спілки художників України — Олександр Мельник та Михайло Дмитрів і член Спілки народних майстрів Олексій Сербін.

Близько п'ятдесяти дітей постійно відвідують студію, займаючись у різних класах: живопису, графіки, скульптури малих форм, ознайомлюючись із кращими зразками національної і місцевої творчості.

Студія разом із самодіяльними художниками села мала ряд виставок у Києві: Музеї гетьманства, Спілці народних майстрів України, Золотому залу Українського фонду культури. Вагому допомогу в цьому надають члени Українського народного союзу з Флориди (США), які вже три роки відвідують село Мала Снітинка з місячною програмою вивчення англійської мови і культури Америки. Особлива подяка Ігорю та Марії Білинським.

Н. ПОНОМАРЕНКО

ЯКИМ БУДЕ НОВИЙ ЗАКОН ПРО МОВИ?

Почну із назви Закону «Про державну мову». Вона суперечить змістові Закону (текст нормує застосування й інших мов) та 10-й статті Конституції, яка передбачає Закон «Про застосування мов в Україні». Єдиний мовний закон є принциповим і правильним рішенням, бо дозволяє в комплексі нормувати безконфліктне застосування державної та інших мов, усуває небезпеку появи багатьох, не погоджених між собою мовних законів. Слід мати на увазі, що проект закону про функціонування російської мови в Україні вже давно лежить у Верховній Раді.

Вступ до Закону (преамбула) повинен містити обґрунтування його появи і мотивацію виконання кожним громадянином. На жаль, текст преамбули не витримує жодної критики. Він схожий на погану публіцистику в стилі давніх українських жалів і зовсім не пасує поважному конституційному законодавчому акту держави. Для прикладу: *Нині населення роз'єднане за культурними, релігійними, майновими, мовними та багатьма іншими ознаками. Ці ознаки є в кожному суспільстві і свідчать, швидше, про людську різноманітність. Мовна ознака взагалі є нонсенсом, і в Конституції згадуються лише етнічні ознаки. Причиною роз'єднаності є стійке різноступеневе насліддя колонізації народу, але таке в преамбулі Закону вільної держави не пишеться. Чого варті слова про... наявну дискримінацію української мови в самостійній Україні. Скарги в законах не пишуться, а права здобуваються працею і боротьбою. Немоżliво спокійно читати такі «перли»: Українська держава проголошує курс на захист і розвиток української мови... держава виховуватиме... розуміння їхньої належності до української нації. Краще було б використати стару преамбулу до Закону «Про мови в УРСР», вилучивши згадки про союз і союзну роль російської мови.*

Подаю свій варіант тексту преамбули Закону.

Українська держава визнає суспільну цінність усіх етнічних мов, гарантує своїм громадянам етнічно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність етнічних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння громадян.

Українська мова є вирішальним чинником національної самобутності українського народу, буття і розвитку української нації.

Українська держава забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його національної державності.

Суб'єктом дії цього Закону є кожен громадянин, громадські об'єднання і групи — весь український народ як творець державної влади, для якого державна мова становить життєво необхідний засіб буття.

Кожен громадянин, незалежно від етнічної належності, зобов'язаний знати державну мову, надавати їй перевагу, сприяти розвитку і застосуванню в усіх царинах суспільного життя на всій території України, дбати про її міжнародний престиж. Вибір мови спілкування є правом кожного громадянина, в той самий час надання переваги державній мові є його конституційним обов'язком, актом здійснення всенародної єдності, зміцнення суверенітету держави, запорукою культурного і економічного розвитку суспільства.

Далі будуть згадуватися лише ті статті проекту Закону, які потребують змін.

Друга і третя статті регламентують основні засади функціонування державної і національної мов, тому їх треба докладно виписати, щоб однозначно і чітко тлумачилося співвідношення мов. Статтю 2 треба доповнити з урахуванням того, що для української мови як національної окремої статті немає.

Для полегшення аналізу подаю текст статті 2 проекту Закону в редакції 1999 року.

(1) Відповідно до Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова.

(2) Державна мова має перевагу над рештою мов, що використовуються в Україні.

(3) Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх царинах суспільного життя на всій території України.

(4) Органи державного управління, підприємства, установи і організації створюють усім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

(5) Закон не регулює використання літургійних мов. Використання цих

Про становище української мови в Україні можна говорити довго і невтішно. Згасання української душі не тільки робить проблематичним буття нації, а й свідчить про відсутність творчої сили народу в намаганні здобути собі гідні умови матеріального життя. Від становища рідної мови залежить воля до життя кожного українця, його віра у власні сили й гідність. Вже давно пора законодавчо укріпити становище державної мови, привести законодавство про мови у відповідність до нової Конституції України. В 1996 році на розгляд Верховної Ради був поданий проект Закону «Про розвиток і застосування мов в Україні» — і був відкликаний без обговорення громадськістю. Торік виник новий проект Закону «Про державну мову». Цей документ не публікувався у місцевій пресі і тому невідомий широкому загалові. На думку авторів проекту, чиновників і декого з вищої еліти, він «відповідає сучасним міжнародним нормам і прагненням українського народу».

За міжнародними деклараціями треба бачити практику реальної мовної політики розвинених держав. У мене є великий сумнів у тому, що в новому проекті врахований досвід Франції, Німеччини, Польщі, Прибалтійських держав і Росії. В усіх випадках кожна вільна держава ставить власні інтереси в царині застосування мов і безпеки інформаційного простору вище міжнародних норм, і це є міжнародною нормою. Найбільше дивує те, як вдалося зробити висновок про відповідність проекту Закону прагненням українського народу без його широкого обговорення. За всіма ознаками, таке обговорення досі не планувалося. Будемо сподіватися, що обговорення таки відбудеться. Адже закон про застосування мов стосується кожного громадянина України. Без допомоги народу Верховної Раді, яка не одностайна у сприйнятті мовних питань, прийняти справедливий закон про мови буде дуже важко. Знадобиться потужна громадянська позиція українців, спільна дія національно-демократичних сил. Кожен, хто вважає себе українцем, громадянином України, мусить сказати своє слово. Кожен день зволікання продовжує сповзання України в болото зросійщення і винародовлення. Тому подаю на суд читача свої роздуми після прочитання проекту Закону, не чекаючи його опублікування в місцевій пресі.

мов регулюють приписи церков та релігійних громад.

Подаю свій варіант тексту статті 2.

(1) Відповідно до Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова, яка є обов'язковим і основним засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, Верховною Радою (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя.

(2) Державна мова має виняткову перевагу застосування над рештою мов, що використовуються в Україні, обумовлену її роллю чинника єдності і пробудження творчих сил народу, визначальною ознакою сутності держави.

(3) Пункт у редакції проекту Закону 1999 року.

(4) Органи державного управління, підприємства, установи і організації створюють усім громадянам необхідні стимулюючі умови для застосування і вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

(5) Текст пункту 7 у редакції проекту Закону 1999 р. вилучити як зайвий і такий, що не сприяє державності української мови. Вести нову редакцію статті:

Єдиною формою застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя є її нормативна форма, відсутня від якої недопустима.

(6, нова) З метою розроблення і затвердження норм і нормативів української мови та заходів щодо її розвитку та поширення, Президент України, Кабінет Міністрів України створюють відповідні комісії та органи, органи місцевої влади і самоврядування створюють структури з контролю за виконанням законодавства про застосування мов в Україні.

(7, нова) Високий престиж державної мови в Україні і світі забезпечується державою і громадянами України. Держава дбає про підвищення мовної культури громадян, створює умови для збереження діалектів української мови і пам'яток писемності, які перебувають за межами України.

(8, нова) Держава забезпечує культурно-освітні потреби українців в Україні і здійснює відповідну допомогу українцям за кордоном.

(9, нова) Держава створює матеріальну базу для функціонування державної мови, підтримує як пріоритетні галузі науки, які займаються дослідженнями української мови, видання науково-популярних праць з питань української мови, здійснення перекладів українською мовою довідкової, навчальної-методичної літератури та інші заходи, спрямовані на розвиток української мови.

(10, нова) Заходи щодо розвитку і поширення української мови здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та інших коштів, відповідно до законодавства України.

(11, нова) Державна мова виконує загальнодержавну функцію, тому не впливає на функціонування інших мов в

Україні, необхідних для задоволення потреб національних груп громадян. Заходи щодо забезпечення функціонування національних мов не повинні жодним чином зужувати сферу функціонування державної мови.

Стаття 3. Мови етнічних меншин в Україні (проект Закону 1999 року).

(1) В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин.

(2) У роботі державних органів влади, підприємств, установ і організацій, юридичних осіб, розташованих у адміністративних одиницях, за якими законодавчо визнано статус національної автономії, або дати конкретний перелік, де саме), можуть використовуватися, поруч з українською, і їхні національні мови.

Пропоную свою редакцію статті 3:

(1) В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин, які функціонують у сфері культурно-етнічної діяльності і спілкування національних громадян.

(2) У роботі органів державної влади, підприємств, установ і організацій, юридичних осіб, розташованих у адміністративних одиницях, за якими законодавчо визнано статус національної автономії, можуть використовуватися, поруч з українською, і їхні національні мови (у спілкуванні з громадянами, на їх прохання, перекладах з державної мови, у сфері етнічної культури і освіти).

П'ятий розділ проекту Закону 1999 року «Мова юридичних осіб, що діють в Україні» не забезпечує належного функціонування української мови і тому не відповідає Конституції України. Допускаються назви юридичних осіб, що складаються зі слів, яких немає у словниках української мови, з використанням української абетки замість української мови. Нормуються вимоги щодо публічного спілкування з громадянами державною мовою, хоч у службовій діяльності громадяни мають переважне право користуватися українською мовою. Зовсім не застережені мовні права громадян у недержавних юридичних особах.

Розділ 5 потребує значних змін, тому пропоную свою редакцію деяких його статей.

Стаття 16. Назви, емблеми та логотипи юридичних осіб, що діють в Україні.

(1) Назви юридичних осіб, зареєстрованих в Україні, повинні виконуватися українською мовою із слів словникового запасу української мови. Абревіатури повинні виконуватися на підставі української назви юридичної особи. Торгові марки, емблеми та логотипи теж мають виконуватися за нормами українського мовотворення.

(2) Юридичні особи, які зареєстровані поза Україною, але діють на її території, повинні дублювати і, в разі можливості, перекладати свою назву українською мовою.

(3) Написи на печатках, штампах, штемпелях виконуються тільки українською мовою.

(4) Текст у редакції проекту Закону 1999 року.

(5) Вивіски юридичних осіб виконуються українською мовою. Усе службове і публічне спілкування юридичних осіб з громадянами, а також з іншими юридичними особами та органами державної влади здійснюється українською мовою, незалежно від місця реєстрації юридичних осіб.

Стаття 18. Мова персоналу юридичних осіб.

(1) Усі службовці і працівники недержавних юридичних осіб у службовій діяльності і контактах з населенням користуються українською мовою.

У другому пункті статті 26 допускається виконання інформаційно-рекламної продукції мовою національних меншин з одночасним дублюванням українською мовою. Це порушує гарантований Конституцією пріоритет української мови. Основний напис повинен бути українською мовою з дублюванням мовою меншини. Те саме стосується мови топонімів.

У статті 27 топоніми в Автономній Республіці Крим дозволяється передавати кримськотатарською мовою з одночасним транскрибуванням українською, хоч пріоритет державної мови вимагає подавати топоніми українською мовою з одночасним поданням кримськотатарською мовою написом меншого розміру.

Аналогічні порушення державного статусу української мови у розділі 8 «Мова обслуговування та охорони здоров'я». Термін «мова, прийнята для сторін» у конституційному сенсі є державною мовою, але завжди знайдуться бажані без прохання клієнта перейти на російську мову, тим самим нав'язуючи її замість державної. Тому пункт (2) статті 29 варто подати в редакції: *В Україні у всіх сферах обслуговування громадян використовується державна мова або інша мова, на прохання клієнта. У пункті (3) цієї ж статті українська мова знову виконує дублюючу роль, що суперечить Конституції. Пропоную таку редакцію: «У законодавчо визначених місцях компактного проживання громадян інформаційні повідомлення, преїскуранти, цінники та інша призначена для клієнтів документація може дублюватися їхньою мовою написом меншого розміру.*

Стаття 32, яка регулює функціонування мов у царині науки, практично не гарантує пріоритет державної мови. Безперечно, в науці як виключно державній сфері діяльності державна мова повинна мати пріоритет. Тому пропоную свою редакцію статті 32, пункту 2: *У періодичних наукових виданнях, які друкуються в Україні виключно державною мовою, виклад основних положень може дублюватися іншими мовами. Обов'язковість публікацій результатів наукових досліджень державною мовою обумовлюється ще й принципом їхньої однакової доступності всім громадянам і недопущенням прецедентів нав'язування громадянами однієї з національних мов, всупереч Конституції.*

Доповнення потребує стаття 36 «Організація і контроль виконання Закону про державну мову». Суб'єктом дії Закону є народ, тому він повинен контролювати його виконання через свої громадські організації. Пропоную доповнити статтю 36 новим пунктом: (3) *Громадський контроль за виконанням цього Закону здійснюють громадські і політичні організації, відповідно до своїх статутних завдань. Пропозиції суб'єктів громадського контролю за виконанням Закону є обов'язковими для невідкладного розгляду органами державної влади і місцевого самоврядування.*

Особливою є частина проекту Закону, яка стосується відповідальності за його порушення. У старому Законі цього не було. Але навіть той закон про мови дає підставу домогтися ліквідації наслідків порушення, що буває важливішим за покарання. На жаль, і цього не робилося.

На мою думку, потрібно конкретизувати відповідальність за порушення закону і ввести обов'язковість усунення наслідків порушення. Якщо зусиль вистачить недостатньо, відповідальність за ліквідацію наслідків порушення закону повинна взяти на себе місцева виконавча влада. Систематичні порушення закону, а також відмова від зобов'язань щодо ліквідації їх наслідків повинні кваліфікуватися як неповага до Конституції та правосуддя і каратися короткотерміновим позбавленням волі. Над удосконаленням 37 статті ще мають попрацювати фахівці-правники.

Стаття 39. «Чинність Закону про державну мову» повинна бути конкретною: *Цей Закон набирає чинності з моменту опублікування.*

Володимир ФЕРЕНЦ,
м. Івано-Франківськ

МОВНОМУ ПИТАННЮ — КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

НАРЕШТІ — СПІЛЬНІ ЗУСИЛЛЯ?

На Сумщині нарешті про мовне питання і реалізацію Закону «Про мови» заговорили вголос і привселюдно на всіх громадських та владних рівнях. Якщо раніше ця тема цікавила тільки місцевих просвітян, учителів української мови й літератури, членів організації українського спрямування, то тепер мовним питанням зацікавилась і місцева влада. Спочатку, правда, вона обмежувалася тим, що начебто несміливо посилала своїх представників на громадські слухання щодо стану української мови в області, а потім і сама почала влаштовувати серйозні заходи з цього питання. Так, наприкінці березня під керівництвом заступника голови облдержадміністрації з гуманітарної політики Л. Латишевої в сесійному залі Будинку рад обласного центру відбулася нарада працівників культури, освіти, міськ- та райвиконкомів і ЗМІ, на якій ішлося про стан реалізації політики державної мови в області. І хай серед виступаючих були колишні компартноменклатурники і навіть компартійні агітпропагандисти високого рангу, нарада пройшла в належному руслі: говорилось про успіхи і недоліки у справі відродження української мови в області. Навіть той факт, що й ці вчорашні компартійці, котрі ще не так давно низько схилилися перед «могутчим і общедоступним», тепер заговорили про українську мову, свідчить про те, що питання мови вже не можна далі замовчувати.

Звичайно, така нарада — це, по-перше, велика заслуга тих місцевих організацій і окремих осіб, які від початку української незалежності цілеспрямовано борються за надання українській мові справді державного статусу. Але є й інші важелі, які поступово змушують наше суспільство повернутися до мовного питання обличчям. І саме цей фактор сприяє тому, що й влада на найвищому державному рівні вже не може вважати мовне питання другорядним. Крім того, прихід до державного керівництва патріотично налаштованих українців сприяє серйозній розмові про мовне питання на українському владному Олімпі. Це надзвичайно позитивне явище. Бо те, що, скажімо, просвітяни здатні досягти за багато років навіть за сприятливих умов, влада може зробити у досить короткий термін. Та навіть найближча мета просвітян — надання українській мові державного рівня — не може бути досягнута, поки це питання не отримає підтримки самої державної влади. Можна з цього приводу висловитися ще відвертіше: питання мови не буде в нас остаточно вирішене, поки влада в Україні не стане справді українською. І ось... про українську мову заговорила сама влада. То що ж, вона вже українська? Не будемо стверджувати, щоб не зурочити, але... дай Бог, щоб було саме так.

Та повернемося до нашого суспільства. Чому воно вже не зовсім байдуже до української мови? Спочатку згадаємо, що собою являє наше суспільство. Про свідому інтелігенцію і взагалі про ту частину нашого народу, котра завжди усвідомлювала значення української мови в житті, говорити зараз не будемо, бо ця частина, на жаль, у нас не превалює. Наше суспільство — це передусім отой широкий загал так званих обивателів, які ще вчора казали, що їм би ковбаси дешевої наїстись, а тоді вже можна і поукраїнському заговорити. І хоч ковбасні мрії обивателя поки що не здійснились, але в нашому житті намітилися такі зримі тенденції, що йому, обивателю, наодинці з російською мовою стало вже якось трохи незручно і навіть неспокійно. І справді. На роботі і в багатьох організаціях документи і різні ділові папери необхідно заповнювати українською. Діти в школах здебільшого навчаються також українською. І вже навіть батьки-росіяни змушені зазирати в зошити своїх діточок і вимовляти українські слова, щоб щось втямляти. Що це все означає? Це означає, що від української вже так просто не відмахнутися, бо в цій мові треба щось кумекати, коли маєш бажання чогось досягнути в житті. А хіба ж обиватель байдужий до власних життєвих успіхів, хіба не думає він влаштувати свою дитину до ВНЗ? Звичайно, що до ВНЗ, на жаль, нині товстим гаманцем — потужний шлях. Однак таке становище не триватиме вічно. Крім того, хоч і за гроші потрапиш до вищого навчального закладу, але щоб учитися, треба дружити з українською мовою: за все розраховуватися з батьківського гаманця — надто дорого навчання кошту-

ватиме. Словом, як не крути, а українська поступово входить у життя. І саме це наше обивателя, а отже — широкий загал суспільства, змушує хоча й не говорити скрізь і всюди українською, та, у кожному разі, уважніше прислухатися до неї.

З підходом до державної мови з політичної точки зору погодилася більшість виступаючих на нараді в Сумах, у тому числі й представник обласної адміністрації Л. Латишева. Заступник губернатора з цього приводу підкреслила неадекватність деяких ЗМІ, котрі зловживають терпінням влади. Є, за її словами, наприклад, такі газети, що зареєстровані як двомовні, але жодного рядка українською не друкують. «Це — окомилування», — сказала Л. Латишева.

Отже, сумська нарада, за ініціативи і підтримки самої влади, переконливо засвідчила, що і суспільство, і керівництво в області до мовного питання сьогодні ставляться майже з належною увагою. Але щоб ця увага спричинила незворотний позитивний процес у справі реалізації політики державної мови, потрібен комплексний підхід до розв'язання проблеми. Причому в цьому питанні ставку належить робити на молодь, за якою майбутнє нашої держави. А щоб наша молодь виховувалася українською мовою в українському дусі, всюди, де росте, навчається, відпочиває молода людина, повинна звучати українська мова. Цього можна досягнути лише наполегливими комплекс-

вадженням української мови в навчальний процес. Треба погодитися, що це стало підставою для деяких зрушень. В університеті сьогодні є затверджені вченою радою заходи, і викладання гуманітарних дисциплін ведеться переважно українською мовою; з 1 вересня минулого року тут перейшли на видання навчально-методичної літератури в основному українською мовою. Але сьогодні цього вчовевидь замало. Тому що навіть у цьому навчальному році лише 12 із 39 груп першого курсу навчаються державною мовою. Шановний Ігоре Олександровичу! Робіть, будь ласка, висновки та активніше починайте впроваджувати державну мову в університеті. І не тільки в навчальний процес. Бо не може студент, майбутній фахівець, як і будь-яка людина, вільно розмовляти під час навчання чи праці рідною мовою, якщо їхня повсякденна мова є іншою.

Ці та інші недоліки в галузі освіти свідчать про те, що тут багато ще питань, пов'язаних з впровадженням української мови. Та й посудить самі — чи може вчитель «прищепити» учневі любов до рідної мови, потребу в її використанні, якщо він сам говорить цією мовою тільки на уроці, а на перерві, в побуті, в позакласній роботі скрізь і завжди послуговується лише мовою російською, а точніше «суржиком».

Управлінню освіти необхідно вжити дійових заходів для виконання в повно-

вах влади, передусім центрального та північного регіонів, працівники апаратів райдержадміністрацій та міськвиконкомів самі не володіють українською мовою, їх навчання не проводиться, питань про проблеми державної мови ніхто не порушує. При цьому ми добре розуміємо, що понад 90 відсотків державних службовців цілком пристойно володіють українською мовою. У нас немає проблеми незнання, але є проблема застосування державної мови.

Усі ці питання не вирішаться, доки перші керівники адміністрацій та міськвиконкомів, їхні заступники, керівники управлінь та організацій не зрозуміють важливості використання державної мови, а також те, що володіння нею є обов'язковою вимогою для державного службовця.

Хочу підкреслити, що це не блага побажання, а законна вимога до кожного із нас. І виконання її починається з приймальних керівників, володіння українською мовою працівником там секретаря, його відповіді на телефонні дзвінки («слухаю» чи «слухаю») і, нарешті, самого напису на дверях кабінету. Не витримувати ніякої критики керівник обласного чи районного управління, який не може або не хоче провести державною мовою нараду, не спілкується нею хоча б під час роботи, не звертає уваги на застосування державної мови його підлеглими. І тут, мабуть, треба робити вибір: або бути державним службовцем-керівником, або залишити цю службу і використовувати іншу мову.

У своїй подальшій роботі щодо розвитку та впровадження державної мови обласна адміністрація спиратиметься на нашу мовознавчу науку, творчу інтелігенцію, учителів-словесників. І, звичайно ж, діятиме разом з обласним Товариством «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Спілкою письменників України, з іншими патріотичними організаціями та національно-культурними товариствами. Тим самим хочу ще раз підтвердити, що не конфронтація, не мітингові пристрасті, не політичне протиставлення різних мов, а конкретна робота, спрямована на створення умов для їх вільного розвитку, є надійною гарантією безконфліктного розв'язання мовних проблем.

Маємо донести важливість цього питання до кожної людини, від якої залежить стан впровадження і збереження нашої рідної мови. Бо надто дорогою ціною вистраждано українську мову, щоб уже в умовах незалежної України ми її втратили.

Володимир ЧИРВА, начальник управління освіти облдержадміністрації

...Робота була розпочата з найменших вихованців, зі структурного реформування дитячих садків. Як відомо, в місті, практично, всі дошкільні заклади працювали російською мовою. Нині ситуація різко змінилася.

Змінилась в останні роки і ситуація у школах. Із 27 шкіл у Сумах 1991 року українською мовою велось навчання лише в одній школі № 24, у Шостці, Глухові — в жодній. Російською мовою йшло викладання в школах Ромен, Конотопа, Тростянця, Глухівського, Шосткинського, Білопільського районів, майже у всіх ПТУ і технікумах області.

Динамізм у розв'язанні цієї важливої проблеми був наданий з самого початку. Якщо по всій Україні в 1990/1991 навчальному році було відкрито 330 українськомовних класів у російськомовних школах, то майже кожний третій — на Сумщині (103).

Сьогодні із 866 перших класів маємо 802 (92,6 %) з українською мовою, в яких навчається 13 699 учнів (93,7 %).

У Глухові ще 1991 року всі навчальні заклади були переведені на українську мову навчання, залишили російськомовною тільки школу № 3. Пізніше вона теж перейшла на українську мову навчання. Такий підхід дав позитивний результат. Нині всі учні 1—11 класів уже навчаються українською мовою.

Тепер в області навчається українською мовою 79,6 % учнів (у Дніпропетровській — 58 %, Донецькій — 24 %, Запорізькій — 50,5 %). На період введення відповідного законодавства українською мовою в області навчалася тільки 46 відсотків дітей.

З 1990 року в області відкрито 5 гімназій (3471 учень), 2 ліцеї (472 учні). Усі вони, крім класичної гімназії, працюють в українськомовному режимі.

Розширено мережу профтехучилищ області з українською мовою навчання. Із 35 профтехучилищ 25 працює в украї-

У МІСТІ СУМАХ, З ІНІЦІАТИВИ ОБЛАСНОЇ «ПРОСВІТИ» ТА ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ, ВІДБУЛАСЯ НАРАДА ПРАЦІВНИКІВ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ, МІСЬК- ТА РАЙВИКОНКОМІВ І ЗМІ, НА ЯКІЙ РОЗГЛЯДАЛОСЯ ПИТАННЯ «ПРО СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ОБЛАСТІ»

ними зусиллями на всіх рівнях сучасного буття. І ці зусилля того варті, бо, врешті-решт, держава наша лише тоді буде почуватися справжньою державою, коли українська мова набуде свого справжнього державного статусу.

Юрій ОШ,
незалежний журналіст

З ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ НАРАДИ

Людмила ЛАТИШЕВА, заступник голови облдержадміністрації

...Сьогодні в українськомовному режимі працюють понад 90 відсотків дошкільних закладів області, що майже удвічі більше, ніж десять років тому. Державною мовою навчаються 4 з 5 учнів середніх шкіл, що також у два рази перевищує аналогічний показник 1990 року. Українською мовою видаються 20 із 26 комунальних газет області, а ще 5 із них є двомовними. Як правило, виключно державною мовою виходять програми власного виробництва на обласному телебаченні та радіо. Щорічно збільшується випуск українською мовою книжкової продукції видавничими організаціями, питомо вага якої минулого року досягла майже 75 відсотків.

Певні надбання є і в закладах культури області, які в своїй більшості дотримуються вимог чинного законодавства про мову.

Головним позитивним результатом, з нашого погляду, є те, що вдалося пробудити інтерес жителів області до вживання української мови, навчання і виховання рідною мовою своїх дітей.

Звернуто персональну увагу ректора Сумського держуніверситету І. Ковальова на недопустимість зволікання з упро-

вадженням української мови в навчальний процес. Треба погодитися, що це стало підставою для деяких зрушень. В університеті сьогодні є затверджені вченою радою заходи, і викладання гуманітарних дисциплін ведеться переважно українською мовою; з 1 вересня минулого року тут перейшли на видання навчально-методичної літератури в основному українською мовою. Але сьогодні цього вчовевидь замало. Тому що навіть у цьому навчальному році лише 12 із 39 груп першого курсу навчаються державною мовою. Шановний Ігоре Олександровичу! Робіть, будь ласка, висновки та активніше починайте впроваджувати державну мову в університеті. І не тільки в навчальний процес. Бо не може студент, майбутній фахівець, як і будь-яка людина, вільно розмовляти під час навчання чи праці рідною мовою, якщо їхня повсякденна мова є іншою.

Ці та інші недоліки в галузі освіти свідчать про те, що тут багато ще питань, пов'язаних з впровадженням української мови. Та й посудить самі — чи може вчитель «прищепити» учневі любов до рідної мови, потребу в її використанні, якщо він сам говорить цією мовою тільки на уроці, а на перерві, в побуті, в позакласній роботі скрізь і завжди послуговується лише мовою російською, а точніше «суржиком».

Управлінню освіти необхідно вжити дійових заходів для виконання в повно-

вах влади, передусім центрального та північного регіонів, працівники апаратів райдержадміністрацій та міськвиконкомів самі не володіють українською мовою, їх навчання не проводиться, питань про проблеми державної мови ніхто не порушує. При цьому ми добре розуміємо, що понад 90 відсотків державних службовців цілком пристойно володіють українською мовою. У нас немає проблеми незнання, але є проблема застосування державної мови.

Усі ці питання не вирішаться, доки перші керівники адміністрацій та міськвиконкомів, їхні заступники, керівники управлінь та організацій не зрозуміють важливості використання державної мови, а також те, що володіння нею є обов'язковою вимогою для державного службовця.

Хочу підкреслити, що це не блага побажання, а законна вимога до кожного із нас. І виконання її починається з приймальних керівників, володіння українською мовою працівником там секретаря, його відповіді на телефонні дзвінки («слухаю» чи «слухаю») і, нарешті, самого напису на дверях кабінету. Не витримувати ніякої критики керівник обласного чи районного управління, який не може або не хоче провести державною мовою нараду, не спілкується нею хоча б під час роботи, не звертає уваги на застосування державної мови його підлеглими. І тут, мабуть, треба робити вибір: або бути державним службовцем-керівником, або залишити цю службу і використовувати іншу мову.

нськомовному режимі, українською частково — 5.

Останнім часом спостерігається загальна тенденція спаду в учнів інтересу до літератури, в тім числі й до творчості українських авторів. Шкільні бібліотеки, до того ж, ще слабо забезпечені програмною літературою, особливо творами письменників, твори яких тільки останнім часом введені у програму.

Сьогодні уже час говорити про культуру мови. Культивування літературної мови — чи не найважливіше завдання шкільної освіти. Тому, починаючи з дошкільних закладів, намагаємося дбати не лише про розширення суспільних функцій української мови, а й про її соціальний престиж.

Однією з найгостріших сьогодинських проблем освіти є забезпечення учнів підручниками. Ця проблема була предметом обговорення 2 березня цього року за участю віце-прем'єр-міністра Миколи Жулинського. Стан з підручниками перебуває під пильною увагою і особистим контролем Президента України Л. Кучми. І хоча за роки незалежності в Україні вперше створені національні підручники, забезпечення учнів ними все ще залишається незадовільним. Якщо учні початкової школи в основному мають підручники, то середньої — лише 50—70 відсотків, а випускники — тільки 35 відсотків.

Управління освіти розпочало перерозподіл існуючих українськомовних підручників з тим, щоб забезпечити ними учнів С.-Будського і Путивльського районів, де є особливо гостра потреба в них. Активізувало свою роботу наше підприємство «Освіта», яке забезпечує підручниками школи за значно нижчою ціною, ніж вони продаються на базарах.

Управління освіти звернулося до Міністерства освіти і науки України з проханням у першу чергу забезпечити підручниками нашу область, оскільки вона одна із перших практично перейшла на українську мову навчання. Наше ж основне завдання — знайти кошти.

Недостатньо виховується потреба говорити рідною мовою. Дорослі через мову швидше б прилучали дітей до культурних надбань рідного народу.

Надія МОСКАЛЕНКО, заступник начальника міського відділу освіти

...Світова практика нагромадила й узагальнила різноманітний досвід розв'язання гострих мовних проблем, хоча готових рецептів досягнення успіху в мовній політиці немає. Досвід показує, що найголовніша форма підтримки мови — це освіта рідною мовою. Другий, не менш важливий фактор — мова батьків. Згідно з останнім переписом населення 1989 року, в нашому місті проживає 79,4 відсотка українців, 18,9 — росіян. Враховуючи це і виконуючи ст. 26, 27 Закону «Про мови», відділ освіти склав план переходу навчально-виховних закладів на українську мову навчання. Сьогодні ми констатуємо, що в мережі навчальних закладів, формуванні їх контингентів сталися вагомі зміни.

Мережа дошкільних закладів з українською мовою зросла з 13 у 1991 році до 47 у 1999-му. Усього в місті 50 дошкільних закладів. В українськомовних дитячих садках виховується 9611 дітей, що становить 94,9 відсотка (було 30 %).

Динаміка зростання кількості учнів шкіл, які навчаються українською мовою, чітко простежується за такими показниками.

У 1990/1991 навчальному році українською мовою навчалось 2,1 відсотка учнів, у 1996/1997 — 48 %, у 1998/1999 — 60 %, у 1999/2000 — 66,8 %. По Україні такий показник становить 67,4 %. На 1.09.1999 року в 31 з 34 загальноосвітніх шкіл першокласники навчаються державною мовою. Зросла кількість шкіл зі статусом українськомовних. На сьогодні таких шкіл у місті — 7. Близькі до повного переходу на державну мову навчання школи № 7, 9, 11, 13, 23, 27. Керівники цих навчальних закладів засвідчили глибоке розуміння мовної політики. Практика показала, що поступово, починаючи з початкової школи, відродження українськомовної школи було найбільш правильним вирішенням справи загальнодержавної ваги. За цей час створено досить ґрунтовно навчально-матеріальну базу, видають оригінальні підручники, посібники для початкової школи з української мови, літератури, історії України, українознавства тощо.

Для задоволення мовних потреб національних меншин у місті функціонує 3 російськомовні школи — № 4, 18 та класична гімназія.

Приємно відзначити позитивні зміни у ставленні до української мови батьків. Так, школа І—ІІІ ступенів № 6 була визначена як російськомовна, але на

1.09.1999 року від батьків було подано 88 заяв, які побажали навчати своїх дітей рідною мовою.

Міський методичний кабінет надає методичну допомогу вчителям з питань удосконалення викладання рідної мови у школах, проводить семінари, творчі звіти, навчання, консультації. Особлива увага приділяється і роботі з педкадрами-«дошкільниками». Щороку для керівників, методистів, інших педагогічних працівників дошкільних закладів працюють методичні об'єднання, проводяться семінари з питань вивчення усної народної творчості, декоративно-прикладного мистецтва тощо.

На базі закладу № 82 працює школа передового педагогічного досвіду з проблеми «Формування національної самосвідомості».

У більшості навчальних закладів позакласна і позашкільна робота спрямована на удосконалення вивчення української мови і літератури. Вдало вирішенням цих завдань займається кафедра суспільно-гуманітарних дисциплін гімназії № 1, яку очолює заступник директора з науково-методичної роботи Л. Бідоленко. Тут приділена увага перспективам розвитку мовно-літературної освіти, пошукам шляхів впровадження концепції національного виховання, а також гуманізації освіти в гімназії. З вересня минулого року кафедра розпочала роботу з реалізації моделі випускника-гуманітарія за новою системою.

Крім навчальної та виховної, учителі шкіл міста займаються і науковою роботою. На базі школи І—ІІІ ступенів № 19 діє науково-практична лабораторія «Етнопедагогічні засади вивчення української мови та літератури». Керівник лабораторії Олексій Іванович Вертій склав і видав чотири наукових посібники. Мас друківані праці і вчитель НВК № 29 Микола Петрович Чабада. Учителюшка школи № 17 Тетяна Петрівна Турута нещодавно видала посібник «Вивчення творчості Багряного».

Основним недоліком у виконанні мовного законодавства є повільний, запізний перехід на українську мову навчання. Тому цей процес триватиме до 2010 року, замість запланованого — 2000.

Є труднощі і з забезпеченням учнів шкіл підручниками. Особливо критичний стан в українськомовних класах.

Частина вчителів користується застарілими дидактичними матеріалами, платівками, пісенною фонотекою. Учителі, вихователі потребують методичні посібники, довідкову та іншу літературу, словники. Не вистачає у школах і дитсадках творів українських письменників, особливо тих, які несправедливо замовчувалися до останнього часу, сучасної дитячої художньої літератури.

У зв'язку зі складним економічним становищем галузі у більшості шкіл міста при викладанні української мови класи не діляться на підгрупи. З цієї ж причини зменшилася кількість класів з поглибленим вивченням української мови та літератури (факультативів, курсів за вибором).

Суттєвою перешкодою у виконанні Закону «Про мови» є переважно російськомовне оточення: робота служб побуту, транспорту, торгівлі, зв'язку.

Зазначені недоліки значною мірою — результатом відсутності належної вимогливості і контролю за виконанням прийнятих рішень.

Усі громадяни України, і ми в тому числі, маємо усвідомити, що поновлення української мови в її законних правах на рідній землі аж ніяк не означає зневаги до мов національних меншин. Але пам'ятаймо, що без єдиної державної мови не може бути міцної Української держави.

Микола ЮДІН, начальник управління культури облдержадміністрації

...Одним із найважливіших завдань, покладених на управління культури Комплексними заходами щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в області, є проведення культурно-мистецьких фестивалів, концертів, оглядів української пісні та народної творчості. Лише за минулий рік, крім Всеукраїнського огляду народної творчості, в області було проведено чотири Всеукраїнських фестивалів: «Боромля», «Мистецькі береги Ворскли», «Кролевецькі рушники», «Кришталеві джерела», організовано концерти до Дня незалежності України та Дня регіону в Національному виставковому центрі в Києві, а в день Конституції України, 28 червня 1999 року, Сумській області було надано виключне право звітувати про свої творчі здобутки на головній сцені нашої держави в Національному палаці «Україна», де кращі колективи області продемонстрували чудову мистецьку обдарованість і здобули визнання широкі кил шанувальників українського мистецтва.

Певна робота щодо пропаганди української мови ведеться бібліотечними закладами. Ними використовуються такі форми роботи, як уроки народознавства, години історичної пам'яті, видаються бібліографічні списки літератури «Народознавство», готуються бібліографічні огляди «Письменники — лауреати Національної премії імені Т. Шевченка», «Історичні постаті України» та низка інших.

Більшість інформаційно-масових заходів проходять із залученням членів Національної спілки письменників України, представників місцевих письменницьких організацій, членів Товариства «Просвіта».

Чимало зробили заклади культури у підготовці і проведенні всеукраїнської акції «Передаймо нащадкам наш скарб — рідну мову», яка проходила у рамках відзначення 1000-ліття літописання і книжкової справи. Широку аудиторію збирали літературно-музичні вечори «Звучи, рідна мово», огляди-конкурси учнівської молоді «Талант твої, Сумщино», інформаційно-просвітницькі заходи щодо вшанування пам'яті письменників-земляків Б. Антоненка-Давидовича, О. Олеся, П. Куліша, ювілейних дат В. Сосюра, О. Гончара.

У навчальних мистецьких закладах значно підвищилась увага до відродження традиційного народного мистецтва, вивчення української музичної культури. З метою широкого пропаганди, популяризації та поширення української мови для студентської та учнівської молоді проводяться численні заходи з історії українських національних обрядів, літературно-

музичні вечори, зустрічі з письменниками, композиторами, художниками Сумщини, концерти української музики, конкурси на краще виконання творів українських авторів, створюються фольклорні колективи.

Велику роботу щодо пропаганди українського фольклору проводять творчі колективи Сумського вищого училища мистецтв і культури ім. Д. Бортнянського: фольклорний ансамбль-студія «Ярославна», ансамбль автентичного співу «Серпанок», танцювальний колектив «Молодість». Плідно працює в училищі студентська літературно-мистецька студія «Криниця».

Разом з тим, низка причин перешкоджає ефективній роботі закладів культури і мистецтва щодо впровадження української мови та вивчення традиційної народної культури.

Зокрема, обласні та районні методичні центри послабили свій вплив на діяльність сільських закладів культури. Через відсутність коштів на відрядження не узагальнюється передовий досвід кращих закладів культури, не проводиться належним чином пошукова та дослідницька робота. Проте слід зазначити, що питання забезпеченості закладів культури та мистецтва українськомовним репертуаром — проблема загальнодержавна, що і підкреслювалось у доповіді міністра культури і мистецтв України Б. Ступки на Всеукраїнських зборах працівників культури в Києві 23 березня ц. р.

Сьогодні на карті світу є нова, для мільйонів землян невідома держава, ім'я якій — Україна. Основною її ознакою, візитною картою, за якою нас відрізняють від решти мешканців світу, є мова. Вона живе і набирає сили, слово українське, пісню українську розуміють у всьому світі.

ВСТАВАЙ, УКРАЇНЦЮ, ВСТАВАЙ!

Слухаючи доповіді начальників управління облдержадміністрації: освіти — В. Чирви, у справах преси та інформації — В. Шаповала, культури — М. Юдіна, пересвідчуєшся, що в нас поглиблюється і розширюється функціонування державної мови в усіх сферах ділового життя. Послідовно реалізовується державна політика в галузі відродження і подальшого розвитку духовної культури, української мови. Пробудився інтерес жителів області до виховання і навчання дітей рідною мовою, знання історії краю, сторінок життя тих, хто вірно служив інтересам України.

Чимало прикладів повчального досвіду наводили у своїх виступах заступник міського голови м. Сум А. Ковтун, заступник завідувачого Конотопським міським відділом освіти Т. Володіна, завідувач відділом культури Кролевецького району В. Зенченко, інші виступаючи.

Мовна ситуація в державі настільки серйозна, що загрожує національній безпеці. І хоча з часу прийняття Закону України «Про мови» пройшло понад десять років, ще не створено отой щирої атмосфери, яка сприяла б пробудженню в кожному українцеві українця.

В північних районах, містах області ще не вдалося зупинити процеси русифікації, перемогти панування «суржик». Майже повністю зросійщена сфера спорту.

Вкотре на всіх рівнях звучить стурбованість гострою нестачею українськомовної навчальної, методичної, художньої літератури.

На нараді звернуто увагу на те, що з кожним роком все зменшується надходження книг до бібліотек українською мовою, не відповідає національному складові населення репертуар обласних театральних-видовищних закладів. Називалися факти порушення статті 35 Закону України «Про мови» в частині реклами, оголошень, плакатів, афіш тощо, які виконуються російською, а то й з домішками англійської мови.

Як виявилось, частина комісії з контролю та впровадження української мови, що створені при районних держадміністраціях та міськвиконкомах, значиться лише на папері. Виходить, що держслужбовцям треба вчитися відповідного ставлення до своїх обов'язків в активістів Товариства «Просвіта».

На нараді внесено пропозицію, щоб у районах і містах на засіданнях уже в другому кварталі нинішнього року ретельно розглянути стан реалізації Закону України «Про мови». З цього питання за матеріалами наради готуватиметься розпорядження голови обласної держадміністрації.

Борис МАНЖЕЛА, голова Сумського товариства «Просвіта»

ОБЛАСНИМ, РАЙОННИМ ОБ'ЄДНАННЯМ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА

5 червня 1990 року в історії України та її Церкви сталася подія надзвичайного значення: уперше за всю тисячолітню історію християнства було проголошено Київський патріархат і обрано першого Патріарха Київського і всієї України Мстислава (Степана Івановича Скрипника). Здійснилася мрія багатьох поколінь українських християн: мати свою Українську Православну Церкву з патріаршим управлінням у Києві — ні від кого, крім Бога, не залежну. Київський патріархат був проголошений за всіма канонічними церковними приписами давніх святих Отців — Всеукраїнським Православним Помісним Собором, який працював два дні, 5 і 6 червня 1990 року, у великому залі Республіканського будинку кіно.

Незабаром минає 10 років з дня тієї знаменної дати в житті Церкви і всієї патріотичної, державницької України. У Києві створений і діє ювілейний церковно-громадський комітет для врочистого відзначення цієї дати; його очолює святійший патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет. Серед заходів — урочисте засідання в Будинку вчителя (3 червня), архієрейська Божественна Літургія у Володимирському кафедральному патріаршому соборі (4 червня), хресний хід від Володимирського собору до Софійської площі і Андріївської церкви з молебнями біля могили другого патріарха Київського і всієї України Володимира (Романюка) та меморіальної дошки першого патріарха Мстислава (Скрипника).

Центральне правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка просить усі об'єднання на місцях, разом із кліром і вірними УПЦ КП, широко відзначити цю дату по всій Україні у дні 3—4 червня. Також прохання посилити роз'яснювальну роботу, щоб, після упокоєння блаженнішого Дмитрія Яреми (25 лютого ц. р.), УАПЦ не обирала наступного патріарха на місце блаженноспочилого, а возз'єднувалася з УПЦ КП, як це й було до 1993 року.

Павло МОВЧАН, голова Товариства, народний депутат України

Наталія Дзюбенко, лауреат премії імені Олесея Гончара

Любов Голота: Наталю, редагуючи твій роман, я наслідилась пророкувати йому щасливу долю. І не помилилась: з часу його виходу з'явилося близько двадцяти позитивних рецензій, твір відзначено престижною премією Олесея Гончара, і, найголовніше, «Андрій Первозванний» зобув масового читача. Отож, ти стала популярною авторкою популярного історичного роману...

Наталія Дзюбенко: Чимало рецензентів визначили мій роман як історичний. Я так не думаю: для мене він сучасний. Бо ті проблеми, які я намагалася заторгнути, — зовсім не віддалені в часі. Вони болять, печуть сьогодні. Я використала історичну канву для створення пульсуючого, енергетичного полотна, усією своєю проблематикою й навіть стилістикою зануреного в сучасність, де, крізь призму історії, у різних ракурсах розглядаються наші біди, наші негаразди, наша дорога в майбутнє. Бо хіба страждення остання путь мітрополита Володимира — минуле чи в минулому жорстока релігійна війна за «справжнього» Бога між мирянами різних українських конфесій? Атож, причини наших бід, нашого роздвоєння, розтроєння, агресивності я шукала насамперед у минулому — в суперечливому світі Апостолів. Я вишуквала першопочатки тих конфліктів, які розпинали і досі розпинають Христа. У процесі пошуку я раптом переконалася, що головна причина — в нас. Бо нам таки дано, дано знати історію, перед нами двері бібліотек, храмів, музеїв. Попри всі біди і нещастя сучасності — над нами нема тиску, нема диктату. Думаєш, читай, пиши. Інша справа, хто тебе надрукує? Та все ж нема нишпорку у твоїх шухлядах, теперішні ловці душ не такі ерудовані, кому прийде на гадку читати твої тисячі перемучених сторінок? Теперішні ловці душ полюють за грішми, і тільки. То пощо їм збудований український письменник у задрипаній хаті на Троєщині? А позаяк нам нарешті таки дано, то ми не можемо в усьому звинувачувати тільки минуле. Бо нам таки дано його пізнати. Комуś у святому творенні сливового варення, комуś у пензлі, комуś у картинах, у пісні. Нам — у слові. І цим я особисто не збудована — збагачена, хоча в мене і нема того, чим перемагають, — честолюбства, славолюбства. Я увесь час сумніваюся.

Л. Г.: Так, я в цьому переконалася...

Н. Д.: Пригадуєш, як готову книгу поезій я зняла з виробництва, книгу, редакторкою якої була ти, в чий безпомилний смак я свято вірила. Та я засумнівалася в собі. Але яка дивовижа — сьогодні крутять по радіо мої вірші і всі говорять — вони хороші, та закладні, — то що, ми знову повертаємося назад, у «простоту»? Але ж тоді вони були ясними і прозорими, тепер же вони звучать, ніби мова інопланетянки. Дивно — навіть для мене. Тому, що та, колишня стилістика і той загальний, десятирічний давності, лексичний і стилістичний рівень немовби втрачений, і ми ніби починаємо все заново, спочатку. Але ж і ти, Любове Василівно, свої поезії надрукувала аж через десять років. А вони тоді вже були: «Я прийшла й не застала тебе, Україно». І у тебе була можливість опублікувати поетичну збірку, яка була майже готовою. Що нас тоді зупинило? Не

знаю. Підозрюю, що в тому пекельному інтелектуальному хаосі ти, як і я, також інтуїтивно передбачала, що нас не почують. Я пригадую: у день проголошення незалежності «Голос України» опублікував моє оповідання «Русалка» — там я писала про знищення духів, фактично душі народу на чорнобильських землях. І досі вважаю його своїм найкращим оповіданням. Та, може, окрім тебе та ще кількох моїх найближчих друзів його ніхто тоді не прочитав. Усі вистояли в чергах до газетних кіосків, полювали на сьогоднішні новини. Яюсь, саме тоді, на задвірках опинилися «добре і вічне».

Л. Г.: Що ж, наша муза тоді буквально «поглинала мить»... Жити було цікавіше, ніж писати...

Н. Д.: Муза надто галасувала. Пристрасна, пафосна, нібито звільнена, але добряче охрипла, надто самозадоволена. Голодували студенти на Хрещатику, я бігала по прес-конференціях, усі говорили, усміхалися, літали, співаючи українських народних пісень, автобуси. Народ став гордим. Той народ, який тепер притих, до якого повернулося знову почуття страху перед державою, власного приниження. Знову, вкотре, держава зробила майже кожного винним перед собою. Але ж держава — це ми. Ми не зобов'язані носити ясир цьому ненаситному левіафанові. І ми — поки що не стали справжньою державою. Ми ні на що не впливаємо, з нами, людьми, ніхто не радиться. Сама Система діє

З моєї гіркоти тоді й засіявся задум твору про великого Апостола. Тут не було амбіційності, просто хотілося збагнути, чому Україна так часто програвала, де корінь наших негараздів, нашої історичної покривденості. Наведу слова сусідки Томаса Манна, яка, прочитавши його роман «Йосип і його брати», вигукнула: «Ну ось нарешті ти знаєш, як це було». — «Але ж усього цього не було», — зізнається автор. А я скажу, що вірю в кожен рядок, написаний мною. Я, можливо, і очевидно, таки помилилася в якихось деталях, але не в чесному пошуку істини. Кажучи словами Мері Стюарт — автора тритомника про короля Артура, «коли б знала більше, то ніколи б не написала цього роману». Більше того, коли б я все більше заглиблювалася у цю тему, а матеріалів мільйонкубometri, то, либонь, зрештою написала б якусь дисертацію або філософську розвідку, але би втратила почуття дитинного захоплення самим образом.

Л. Г.: І все ж тобі вдалося знайти той тон викладення матеріалу, який робить роман достовірним, пластичним, майже бездоганно оформленим лексично... Твої новотвори легко увійдуть у колобїг сучасної лексики...

Н. Д.: Я багато років була просто поведена на цій темі. Не кажучи про прогрізання книг, словників, літописів, документів, — без цього жоден письменник не може обійтися, та я по-іншому стала дивитися на

ВЕЖА НАТАЛІ ДЗЮБЕНКО

Розмова автора з редактором роману «Андрій Первозванний» про причини вибору саме цієї теми, про час і про себе

окремо, вона не самознищиться, її треба було знищити в першу чергу. І її треба знищити.

Л. Г.: Саме тому ти й узялася до роману «Андрій Первозванний»?

Н. Д.: Я почала роман про Апостола саме в той час, коли збагнула: треба зупинитися. Треба подумати. Забагато людей, забагато тиску, забагато емоцій. Треба щось зробити, аби зупинити саморуйнацію і себе, і тих, кого я люблю. Бо це життя на дві душі — з одного боку, проголошувати українську незалежність, з другого, — поклонятися червоному мамоні, який досі возлягає на московській червоній площі, і двом прапорам, які майоріли на Верховній Раді — жовто-синьому і червоно-синьому. Я тоді пішла з «Голосу України», муля новітній офіціоз. А ще я ніяк не могла збагнути, чому усі так нараз, стрімголов хочуть повністю відхреститися від свого минулого. Раптом перетоптати те добре, справжнє, що не одне покоління з такою бережливостю пронесло і з такою терплячістю відвоювало, заплавши дорогою ціну. Бо одна справа — скинути кривавих ідолів з їх нагрітих постаментів, а зовсім інша — повикидати і перенищити твори Леніна, Карла Маркса, Хрущова, Щербицького. Я сама тягнула додому їхні повні видання з одного колись поважного марксистсько-ленінського інституту, котрий раптом став дуже «патріотичним» і вирішив позбутися своєї «ганебної» спадщини. Але ж без вивчення цих книг як ми збагнемо, що з нами сталося? І чи можна убити монстра, не знаючи його сильних і слабких сторін? Адже цю червону сверблячку декретом чи актом не відміниш, протиотрута, як правило, створюється на основі самої отрути. І все зовсім інтелектуальне варварство — піти потоптом по всій підрядянській українській літературі, яка ніколи не була однорідною, бо не завжди та й не всі були заражені отрутою тоталітаризму. Давай згадаємо, який глум було вчинено деякими гарячими головами над світлим іменами Михайла Стельмаха, Павла Тичини, особливо Олесея Гончара. Тоді для багатьох нараз перестав звучати золотий голос його тронки. І в патріотичному пориві почали ганити геть усе добре і благородне, що він зробив. «До основанья, а затем...» Тоді мені випало щастя зустрітися з Олесем Терентійовичем. Але якою гіркою була та зустріч, як мені соромно було дивитися йому у вічі. Сьогоднішній мій роман — запізніле вибачення за нас усіх. І тих, хто говорив, і тих, хто промовчав. А тоді ж хвилиночку посунула в літературу маса горлохватів: посуньтеся, ми прийшли! Ми — чисті, ми там не були! Ми — з далекої Галактики, а не з цієї кров'ю і потом напосоної землі. Я не хочу називати їхніх імен, все-таки в загальній своїй масі відбулася певна переоцінка цінностей, принаймні відбувається. З'являються прекрасні поезії і проза, які пробиваються у серце читача не криком, а думкою. Але так багато втрачено. Нині ледве животіють бібліотечна і музейна справи, загинули або дишуть на ладан наші журнали, газети. Натомість прекрасних хороших і танцювальних колективів — вакханалія низькопробних так званих шлягерів, у яких і всіх звуків лишень: безконечне ля-ля-ля.

людей. Годинами чапюючи на якійсь лавочці, я приглядалася до людей і шукала в них те рідкісне сяйво, яким відзначаються богошукачі. Не фанатиків, не проповідників, просто людей. Саме написання було миттю, довгим був шлях збирання, прислуховування, фактично підслуховування людських душ.

Л. Г.: Але хочу зауважити, що саме «богошукачі» вважають тебе: то чи був насправді Апостол Андрій в Україні?

Н. Д.: У свій час я відчула, що не вміщуюся в рамки поезії. Мені треба було поговорити. Виговоритися. В кожного бувають свої моменти внутрішнього занепаду і зневіри, і в мені тоді щезло внутрішнє чекання чуда, з яким я прожила усе своє життя і з якого, зрештою, і народжувалися всі мої рими. Я перестала чекати свята від людей. Ейфорія перших днів незалежності змінилася якоюсь глибокою внутрішньою образою. Ось нарешті — Україна, і статус у моєї мови вже державний. А на кожному кроці: «говорити по-человечески», «как я ненавижу эту мову». За що? За те, що не всіх добили або не всі вимерли? Що не всім художникам поламали руки, що не всім поетам вирвали серце? Та ти знаєш все це. Думаю, що в «Слові Просвіти» ви маєте далеко глибшу і ширшу інформацію про справжній стан і української мови, і книгодрукування, і загалом нашої культури.

На початках мене всі спиняли: та ж не може стати поет прозаїком, та ж не було тут Андрія Первозванного. І неможливо написати про св. Андрія тут, на Україні. Далєбі, глибоко вкоренилася в нас московська нагайка. Сказав професор Є. Голубницький, засумнівався Карамзін, що не було, значить не було. І мало хто цікавився свідченнями Єпископа Кесарії Палестинської Євсевія Памфіла (помер у 340 році), де він пише, що Андрію доля випала йти у Скіфію, щоб проповідувати Слово Боже. Пізніше поставали інші перекази, грецька церква шанобливо їх збирала. Чернець Епіфаній (кінець VIII — початок IX ст.) використав церковні писання давніх церковних письменників, сам обійшов усе побережжя Чорного моря, побував у Босфорі, Херсонесі і Феодосії і скрізь вислуховував місцеві оповідання про Апостола Андрія, бачив церкви, образи і хрести св. Андрія. Він записав навіть імена перших єпископів, учнів св. Андрія. Але ж греки заходили Дніпром далеко вглиб нашої землі, про це свідчать археологічні знахідки. Існують у грецьких хроніках і оповідання про трьох мучеників, які були «родом зі Скіфії»: Інна, Рима і Пінна, учнів Апостола Андрія. Зрештою, існує вражаючий факт, що поріг Ненаситець на Дніпрі в сиву давнину називали Андріївським. Про це пише митрополит Іларіон. А топоніміка — наука, з якою не посперечаєшся. Іменем Апостола Українська Церква захищала свою незалежність і від греків, і від Москви, захищала своє право мати своїх митрополитів, своїх єпископів. Своє право на апостольську землю, апостольську Церкву. Проти істинності перебування Апостола Андрія особливо люто боролася Москва усіма наявними засобами. Віднищення українських церковних книжок і заборони ченцям займатися переписуванням (була навіть забо-

рона ченням тримати у келях папір і чорнило) до так званих наукових досліджень, де з марксистсько-ленінської точки зору доводилося, що не було Христа і не було його апостолів, з далі, — наводилися розлогі аргументи, що не міг Апостол Андрій, не міг рибалка з Галілеї піднятися Дніпром до Київських пагорбів. І сама ця завзятість, агресивність і тупість заперечень мене знову і знову переконувала: таки був, таки пройшов нашою землею. Тож вирішивши раз і назавжди це питання, я навіть його в романі не ставила, бо ж цікавила мене зрештою, і в першу чергу, історія духу.

Л. Г.: Чи не цим зумовлена структура роману, в якому ти відася до зміщення часових площин, біблійні легенди в тебе сусідуєть з язичницькими, а ційно ти стверджувала, що твій роман — цілковито сучасний...

Н. Д.: «Андрій Первозваний» — твір трьохстильовий, образно кажучи, триповерховий. Так я його задумала, чи так він мені явився, — хтозна. Містично-фантазмагоричний конфлікт добра і зла на одному рівні я прагнула вирішити ніби поза часом і простором. Стародавнє прагнення помсти призводить до моральної деградації, любов — до своєї повної протилежності, вірність — до абсолютної зради. У своїх першопочатках до трьох книг я «відпрацювала» концептуальний духовний сюжет про те, як людина різних часів і народів, запрогнущивши помсти і вищості, потрапила в містичну Пустелю, і цілком закономірно, зрештою, що Пустеля поглине її, Пустеля буде терпляче чекати на інших, які ступлять на цей згубний шлях: «І нарешті приходить страшне прозріння... Він увесь час гнався за самим собою. Останній живий він... Над Пустелею лунає постріл. Вдоволен, сита Пустеля згортається, злютовується у клубок і терпляче чекає». Тут, попри всі мої намагання оживити, олюднити, персоналізувати образи, — рухаються суто абстрактні фігури, свідше, якісь первісні тіні, які ковзають по склу свідомості. Звітрені постаті абсолютної ідеї. Та я і не прагнула надто увиразнювати ці початкові сюжети, хотілося просто сконденсувати героїв і сюжет до рівня вічних типів, одвічного міфу. І вже зовсім не намагалася витиснути автохтонну слюзу з читача. Зверталася до архаїчного інтелекту народу: коли він вигравав? Коли отримував можливість поступу? Тільки не тоді, коли хворів жадною помсти, злоби, кривди. А тоді, коли був милостивим, мудрим, добрим. І може, колись треба таки піднятися над саможалоцями, над саможальцями, надто над самомилюванням — і, в колі народів, націй, шукати своє місце. Бо ж на це потрібно набагато більшої відваги, аніж для помсти чи тупої ненависті, які суть — другий бік самоприниження.

Другий поверх моєї вежі — історія Христа. Люди з плоті і крові, люди Духу. Ісус. Апостоли.

Я з внутрішнім трепетом підходила до змалювання образу Ісуса. В золотавому плащі, Христа скорбного і могутнього, веселого і щасливого, який плакав і сміявся, бо ж був дитиною землі і Сином неба. «Він, це все Він». І Його — сподівання, мрії. І наші. Наша надія на майбутнє. Ми ще довго ходитимемо цими дорогами. І ще довго шукатимемо дорогу до Господа, — який, я впевнена, «є єдиною справжньою Батьківщиною кожного навіть тоді, коли його зрікаються». І це, повторю

свою думку з роману, не належить до володіння бабці історії, це належить до володіння і сновидіння Господа. Так Він входив у народи і племена, так Він спрямовував душі людей. Я намагалася уникнути будь-яких виявів нетерпимості, агресивності до інших релігій чи християнських конфесій. Хотілося поглянути ширше на духовний досвід людської цивілізації, де у певному значенні вже не спрацьовує звичний для нас хронотоп. Змішуються часи, площини, події. Часи великого людського прозріння змінюються часами духовного убозтва, порожнечі, щоб перейти у площину тотального затухання людського духу і розуму. І знову до початку чи кінця. В певному сенсі час у сфері духу рухається по іншому, ніж у реальному фізичному світі, бо тут не надто важлива хронологічна послідовність подій: «Откуда есть пошла Руская земля и кто в ней почал перее княжити (и откуда Руская земля стала есть)». Та, Боже ж ти мій, — від нас! Неважлива послідовність часових площин ще й тому, що відрізняються гвалтівники з розділу «Кам'яне поле» від наших маньяків, які вислідковують малолітніх дівчаток, а семеро братів з розділу «Зостав мертвих ховати мерців своїх», які перед смертю батька не подали води йому, від наших доморошених убійників, які піднімають руку на матір заради кількох гривень, хіба що більшою нещадністю, несправедливістю та жорстокістю нашого світу людей. Саме тому я і не вважаю свій роман про Апостола історичним. Бо історичний — те, що було і відгуло, а я писала про те, що є тепер. Під іншими часами, під іншими іменами, під іншими обставинами — про вияви вічного добра і стародавнього зла, які не мають часових координат. Вони — в позачасі. І водночас тут, сьогодні, з нами, в нас. І що можна було і чи можна сьогодні щось цього протиставити? Бо така правда, що першопочатки роздвоєння християнської віри — у конфліктах у світі Апостолів. Бо вони такі вважали, що тільки окремі «він» знає істину. Лише він може тлумачити Його проповіді.

Андрій сумно споглядав за дійством. Його побоювання справджувалися. Одержимість, ревність його побратимів у служінні Господу сягла апогею, вони були єдині у своїй відданості Господу, вони знали істину, й не було таких сил і мук, які б примусили їх звернути з цього шляху. Вони усі підуть за ним до кінця. І початку. Вони утвердять образ Спасителя на цій грішній землі. Та чи водночас не зітруть вони багатолікість образу Передвічного. Не спотворять Христа, який сумував і страждав, тішився і любив, пророкував і мовчав. Христа скорбного і могутнього, радісного і грізного. Він тільки-но повернувся з Венедії і Скіфії, тривалого походу, під час якого він учив народи і племена, і котрі учили його.

3 роману «Андрій Первозваний»

Л. Г.: Отже, різними дорогами пішли апостоли, різними дорогами пішло і християнство...

Н. Д.: Християнство, яке дало людям віру в майбутнє, високу культуру, стало основою, підґрунтям прекрасного майбутнього, якщо ми не спотворимо саму віру. Бо якщо звернутися до минулого, то не викреслиш ні інквізицій, ні дитячих хрестових походів, ні винищення волхвів під час так званого офіційного введення християнства на Русі. Народ прагнув осягнути свого Бога через звичні йому імперативи, через той світ, де він жив, — дерево, квітку, громовицю, літавицю, через духів неба і землі. І люто обстоював і боронив свої звичаї, свій спосіб життя і порозуміння зі світом. Народ, з погляду історичної перспективи, — був правий. І так він зрозумів Бога, він так його сприйняв. Християнство прищепилося на нашій землі, всотавши давню мудрість народу. Колядками вітали народження Христа, щедрівками благословляли Його щедрість, веснянками — Його милість. І це не двоєвір'я, як часто я чую. Це сприймання Господа і світу у всій багатолікості і взаємозв'язаності. Тільки через трансформацію, переосмислення, змужніння народ зрозумів, що єдиний Бог любить і його. І захистить той світ, у якому він живе. Дві тисячі років — довгий шлях, але, либонь, ще довгий судилося людству ще пройти до свого Господа, Господа любові, заопікуватися Ним, удосконалюючи себе і світ, осягнути Його не через церковні догмати — через власну душу і розвій власного духу. І власну історію.

Апостол Андрій — ім'я того, хто хрестив і хрестить нашу землю, хто ставив і досі ставить хреста на Київських пагорбах, веде до Христа першого християнина землі нашої, плаче над його будучністю. І той плач летить через віки. Апостол Андрій — розповідь про людину, яка сумнівалася, тішилася, горювала, перейнялася бідами народу. І не заперечила світлич духів нашої землі, через яких ми прозрівали Бога, ще імені Його не знаючи, ще святих письмен не читаючи.

Він не заперечив там світлич духів, з якими ці народи були пов'язані стародавньою пуповиною. Він не накликав на них ані проклять, ані погроз. Христос прийшов туди світлою, доброю, вселенською, всемогутньою силою, і вони його упізнали. Упізнали у ликах Ясновида і Велеса, Лади і Купала, Стрибога і Рода, Леля і Полеля. Все це був Він — його всемогутня длань, його подих, усміх, його слюзи, біль і благовістя. Цей світ з приходом Христа став нарешті цілим, отримав свою рівновагу, завершеність і сенс. З приходом Христа цей народ ставав обраним Богом, так само як богообраними ставали усі народи і племена. Кожна людина. Не страх він приніс туди, а любов.

3 роману «Андрій Первозваний»

Л. Г.: Як на мій смак, Наталю, тобі добре вдалися розділи, присвячені нашій землі, яку ти називаєш Венедією...

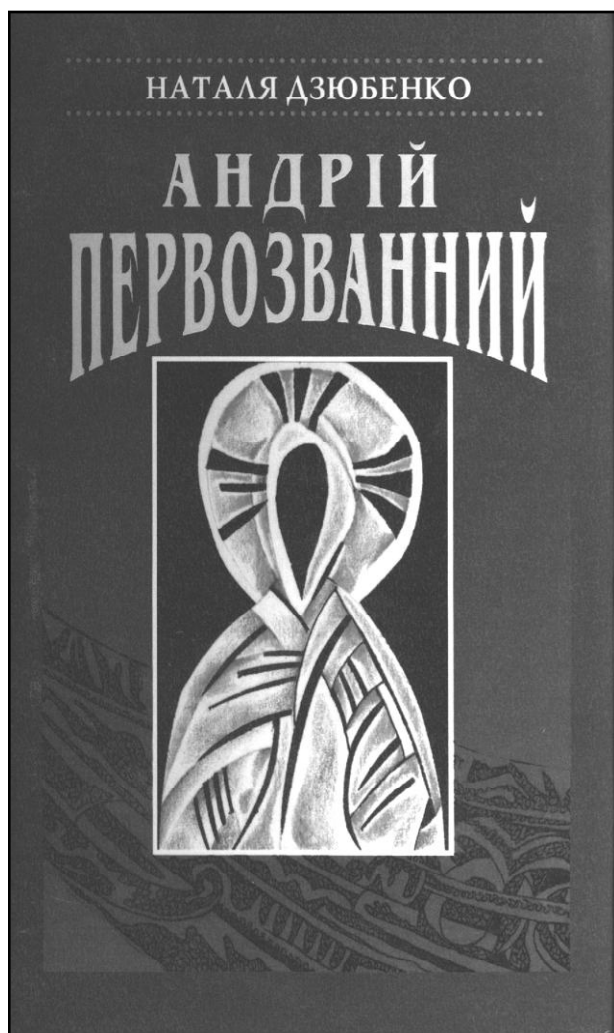
Н. Д.: Розділи про Венедію для мене найбільш достовірні. Це той золотий вимір людського духу, те, що було і є моєю Батьківщиною. Венедія... Містична країна, яка достеменно існувала, втім хтозна, як вона називалася. Іншої назви я не знайшла. Так її називали в іноземних хроніках. Україною води, Дніпра — Райріки, Росі, Прип'яті. Придумувати іншої назви я не стала. Це було б штукарством. Були венеди, значить була Венедія. Або тепер буде. В цьому велика і унікальна сила художнього слова, коли можна поборотися з часом і змінити його. Я усвідомлюю, що в цьому також і небезпека. Бо сила слова — велика і грізна, ним можна натворити чимало бід.

Тут діють живі і повнокровні для мене образи, в яких сконденсовано попередній мислительний і духовний досвід автора. Міф за своєю функцією є те, що за межами правди і неправди. Міф — людська Батьківщина Бога і наша небесна духовна іпостась. Міф — особиста істина для окремого народу, яка не протиставляється істинам будь-якого іншого народу, а сама є пошуком істини. Через міф ми дефініюємо всевіт, це складна частина того, як ми усвідомлюємо самих себе. Тому що «ми» існує тільки в контексті «чужих». Особлива геніальність будь-якого народу існує тільки у своїй унікальності. Хай буде особлива розмова українців з Богом, хай буде особиста розмова усіх народів з Богом. Тому так, як усі діти мають свої особисті розмови з батьками, так і ми через свої особисті розмови з Богом можемо стати дітьми Бога. І в цьому моє виправдання за всі докори, які я сьогодні чую: чому я взялася за життя богів, а не писала про життя простої людини, вічної трудівниці, вічного копача на своєму полі. Хоч мені здається, що тільки про це я і писала. Але скажу, що у своєму житті я не бачила простих людей, не зустрічала і так званих «пересічних». Люди різні, їх іноді об'єднує страх, іноді любов, іноді ненависть, але при цьому залишається завжди особиста самотність, особисте право вибору добра чи зла, це той симптом індивідуальності, проявлення людини, коли завжди з тобою немірний простір для єднання з своїм Творцем. І з Тим, якого вона щоденно і щонощно творить у собі.

Апостол Андрій, може, і хотів би перелицьвати думки і почуття венедів на більш звичний для нього лад, та зупиняла осторога. Не хотів нічого одібрати у венедів. Ані ніжних купальських пісень — слухати не наслухатися, ані споконвічних мудрих вед, у яких сяяли добірні зерна народного досвіду. З обережністю мудрого садівника щепив він на буйний саджанець паросток Христової віри. Не чекав, що він одразу зацвіте, запліднонить. Не мислив про власну славу. Минуть віки, розпрямиться, зазеленіє величне дерево. А тоді й згадає змужнілий, повнозілий народ добрим словом його — простого рибалку з галілейських берегів, скаже, що не було зла в його проповіді любові, скаже, що не приходив він проклинати життєдайних рук Світовида, виполювати сонячні купальські кола. Скажуть, що був доброю людиною. Великим світачем, бо горіло серце чистим полум'ям любові. Зцілював тіла і душі. І дав вічну надію на спасіння.

3 роману «Андрій Первозваний»

Любов ГОЛОТА, Наталка ДЗЮБЕНКО

Портрет А. Ускової з донькою. 1854. Сепія на папері

з дітьми Ускових. Дуже любив їхнього сина Дмитрика, смерть якого переживав як особисте горе. За малюнком Шевченка було зроблено пам'ятник на могилі хлопчика. Маленька Наталочка називала Шевченка «дядя Тарас Горич». «Справді, моє серденько, я — Горич, від слова горе...» — Пораючись разом з дівчинкою на горі, згадував дитинство у далекому селі. В родині Ускових усі, особливо Агата Омелянівна, дружина Ускова, оточили Тараса Григоровича теплом і увагою. На душі легшало, на якийсь час він забував про муштру, про капітана Мешкова, який тероризував солдатів і снівся Шевченкові у жахливих снах ще довго після заслання.

Не раз малював він і самого Ускова, і його дружину, і дітей. Особливо зворушливий портрет Агати Омелянівни з дочкою Наталочкою. Світло ллється крізь вікно, залишаючи в імлі куточки кімнати, м'яко висвітлює милі обличчя матері з дитиною на колінах. Наче од лагідного вітерцю, ледь помітно схилилися квіти на підвіконні. Але в очах матері і дитини прозирає несвідома тривога, глибоко прихована гіркота.

Ускових Т. Шевченко з вдячністю згадував до кінця свого життя. Ніколи не забував, що Іраклій Олександрович дозволив йому виїхати з Новопетровська просто до Петербурга, минаючи Оренбург, де його могли затримати і відрядити хтозна-куди. Усков знав, що матиме за це серйозні неприємності по службі.

У НИЖНЬОМУ НОВГОРОДІ

Волга... Хлюпоче, вирує вода за бортом пароплава, залишає пінявий слід. Шевченко подовгу дивиться на хвилі, на білу піну, милується берегами великої ріки.

Ось уже на обрії й Нижній Новгород... На причалі Тараса Григоровича зустрічають друзі й щирі шанувальники. Його не забули, його пам'ятають.

Як зголоднілий, накинувся він на нові

рив на замовлення одного із нащадків Кочубея. Малював він під впливом старовинних «парсун», які добре пам'ятав ще з часів перебування у Качанівці. Як зразок використав портрет «Напольного Гетьмана» роботи Нікітіна, його тьмяні фарби. А на бордюрі він написав кирилицею, зроблений червоною фарбою, як це робилося на парсунах, з повним ім'ям і титулом зображеної особи.

Кроком уперед стали офорти, які Т. Шевченко виконав за фотографіями, що були тоді новиною. Це передусім офортні портрети викладачів Академії мистецтв: Ф. Толстого, ректора Академії Ф. Бруні, скульптора П. Клодта, автора статуї Володимира у Києві і відомих коней на Анічковому мосту в Петербурзі. (Після смерті Т. Г. Шевченка Петро Клодт зробив його портретну маску.)

Як графік Т. Шевченко улавляв майстерним відтворенням світлотіні, вільним і точним рухом штрихів, поздовжніх і перехресних, згущених і розріджених. Саме за офорти 1860 року в Академії мистецтв під звуки сурм і литавр Тарасові Шевченку було присвоєно звання академіка гравюри.

Творчість Шевченка-художника лежить не лише на рубежі між класицизмом, романтизмом і новітнім мистецтвом XIX століття. Він був першим реалістом, який повів за собою наступні покоління вітчизняних художників. Від елегійного портрета Коцебу до збурено-схвильованого, енергійного, глибинно-реалістичного портрета Ф. Толстого збігло сімнадцять років. За цей час відбулися помітні зміни у творчості Шевченка-портретиста.

ВІЧ-НА-ВІЧ ІЗ СОБОЮ

Хтось може запитати: «Чому Шевченко так часто малював себе?»

Справді, часто. Хіба що Рембрандт малював себе частіше. «Пізнай самого себе». Ці слова дійшли до нас із давнини. Кажуть, вони були улюбленим девізом Сократа. Бажання пізнати самого себе, свою душу, а потім розповісти про це людям народжує в поезії образ, який ми називаємо «ліричним героєм». Щось подібне знаходимо і в живопису.

Більшість автопортретів Тарас Григорович виконав у переломні моменти свого життя.

Ось перший автопортрет 1840 року. Шевченко тільки-но одужав після страшного тифу. Та, незважаючи на

У заслання кожна звістка з України була радістю. Особливо коли одержував листи та книжки від Андрія Лизогуба. Той надсилав Шевченкові й гроші, клопотався про його звільнення.

Спогади, мов тіні далекого минулого, виринали з небуття. Згадувалося, як гостювалося у Седневі, мастку Лизогубів. Працювалося там добре. Для нього брати Лизогуби навіть майстерню-робітню звели в парку, зберегли Шевченкові офортні дошки, палітру, пензлі, різці. Згодом всі ці речі стали експонатами музею Шевченка в Києві.

З високого седнівського берега річки Снов видно село Бігач, що було власністю князя Кейкуатова. Сусіда Лизогубів, генерал Кейкуатов запросив Шевченка намалювати його молоденьку дружину. Тоді в моді було мати в мастку картинні галереї, і генералові закортіло прикрасити свою роботу петербурзького художника. Працюючи над портретом, Шевченко прагнув передати лагідну вдачу молодої генеральші. Вона належала до тих добрих людей, яких він щиро шанував. Тому в портреті Кейкуатової поєдналися сум і ніжність, витонченість і безпорадність. Щось є в ній спільного з «Вершицею» Брюллова: в мармуровості обличчя, у по-лебединому видовженій шії. Тільки фарби темніші. Від колишньої святкової гами кольорів Шевченко відмовився назавжди.

З Орської фортеці Т. Шевченко потрапляє у Новопетровську фортецю на Каспії. Та в'язницею здавалася йому і казарма в Новопетровську. Біля його нар не поставили ані стільця, ані стола, бо малювати і писати йому ще суворіше заборонено. На якийсь час Шевченко стає мовчазним, відлюдкуватим. Солдати пошепки говорили: «Цар заборонив йому не тільки малювати, писати, співати, але навіть розмовляти».

Спливав час, і потроху відтанула поетова душа. Знайшлися і тут добрі люди. На першій батареї, за мурами укріплення, він ховає свої фарби. Портрети малює в невеличкій кімнаті, вікна якої затуляє рядом від злих очей так, що лише вузька смужка світла падає на обличчя портретованого.

Нарешті 1853 року доля всіміхається поетові. У Новопетровське укріплення прибуває новий комендант Іраклій Олександрович Усков. Тарас Григорович ніколи не був одружений. Родинне життя залишилося для нього мрією, і, як трапляється з самотніми людьми, він інколи зігравав душу і серце біля чужого сімейного вогнища. Може, найбільше біля подружжя Ускових та їхніх дітей, яких щиро полюбив.

Усков робив усе можливе і навіть неможливе, щоб полегшити долю заслання. Як міг, звільняв його від солдатської муштри. Іраклій Олександрович, порушуючи заборону самого імператора, надав Шевченкові можливість малювати і писати листи до друзів. У саду біля будинку Ускових побудували альтанку, в якій Шевченко й ночував, укриваючись шинеллю, радий, що не в казармі. Вдень багато читав. Спорудив курінь під вербою, яку сам посадив. Альтанка і курінь стали улюбленими місцями його відпочинку. Тут він бавився

Дмитро ГОРБАЧОВ, Паола УТЕВСЬКА

ХУДОЖНИК ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Закінчення. Початок у ч. 3, 4

книжки, журнали. І друзі несуть йому все, що може зацікавити, втішити, зігріти серце й душу.

В літературі — відлига, критика Миколаївських порядків.

Те, за що його було жорстоко покарано, тепер можна почути не лише у відвертих розмовах, а й прочитати в газетах.

Неначе нові обрії відкрилися, коли познайомився з творами Салтикова-Щедріна, Льва Толстого. Захопився віршами і перекладами поета Курочкіна. Читаючи з друзями його переклади революційних віршів Бар'є, Тарас Григорович зауважив: «Російський переклад сміливіший і гостріший за французький оригінал».

Ширшає коло поетових друзів. Син декабриста Якушкіна дарує Т. Шевченкові портрет Катерининського в'язня Новикова — гравюру з картини земляка Дмитра Левицького.

Несподіванкою було й те, що серед «носіїв законності», поліцейстерів, були чесні, сміливі, доброзичливі люди — П. Лапа, П. Кудлай. Вони стали на захист Шевченка і, ризикуючи своїм службовим становищем, допомогли Тарасу Григоровичу уникнути нового заслання. Річ у тому, що надійшов наказ повернути Шевченка назад до Оренбурга. П. Лапа та П. Кудлай засвідчили, що він тяжкохворий. А в цей час Шевченко вже мав квиток до Петербурга.

Одного з цих несподівано знайдених друзів Тарас Григорович зобразив на невеличкому портреті. В цій роботі бачимо віртуозність ліній, які м'яко переходять у тло, елегантність проробки обличчя, точно змалюваного, де-не-де акцентованого жирним чорним штрихом. Своім лаконізмом малюнок перевертується з творами знаменитих французьких рисувальників Давида та Енгра.

ЗНОВУ НА БЕРЕГАХ НЕВИ

Повернувшись до Петербурга, Шевченко знов узаявся за живопис. Портрет Василя Кочубея художник ство-

Казка (Солдат і Смерть).
1844. Офорт на папері

фізичну кваліфікацію, молодого художника переповнює почуття довгожданого волі, яку він нарешті одержав. Він ще не встиг звикнути до неї. Саме в цей час Тарас пише братові, що й досі не може отямитись від того, як з брудного горища він, ніби на крилах, перелетів у чарівні зали Академії мистецтв. Коли дізнався про звільнення з кріпацтва, одразу ж прибіг до Сошенка і був такий схвильований, що не знайшов дверей і

кинувся до нього через вікно з криком: «Воля! Воля!».

В автопортреті 1840 року відчувається вплив К. Брюллова: різкі перепади світла і тіні; темно-коричневе, неспокійне і непевне тло, яке може означати «всё и нечто»; і бліде обличчя на цьому тлі. Енергійний поворот голови свідчить про духовну силу. В погляді є щось гарячкове, стривожене і водночас рішуче, сповнене сподівань.

Ще одна риса впадає у вічі в цій роботі: надзвичайна одухотвореність аж до нервовості, пов'язана, певне, з пришвидшеним духовним розвитком Шевченка тієї пори. За два роки свободи він опанував таку кількість культурних вражень, що досяг рівня тодішньої інтелігенції. Став не тільки знавцем живопису Відродження, неспокійного XVII сторіччя та сучасних митців. Неймовірно багато читав, і не тільки сучасну йому романтичну літературу. Читав Пушкіна, Лермонтова, Бальзака, Діккенса, Ірвінга, Байрона і Шекспіра. Захоплювався елегійним Капністом, схвилювано гортав сторінки «Бідної Лізи» Карамзіна та «Памели» Річардсона. Читав Сковороду й Озерова. Вивчав і античних авторів. Полюбив класичну музику, особливо оперу.

З височин світової культури збагнув, що бунтар Гонта не поступається благородному розбійникові Рінальдо Рінальдїні, козацькі думи своєю патетикою дорівнюють лицарській поезії середньовіччя, а Гоголівські кпини і жарти стоять на рівні Шекспірівських віртуозних дотепів. Він переконався, що культура його народу є повнокровною ланкою світової культури.

Я ПРОЗІВАТИ СТАВ ПОТРОХУ

Минуло п'ять років. Збуджено-романтичне ставлення до життя змінилось у Шевченка тверезим, змужнілим розчаруванням. Дворянська культура, якою він так захоплювався, обернулася і негативними своїми сторонами. Шевченко збагнув, що милування зраз-

Портрет Кейкуатової. 1847.
Олія на полотні

ками високого мистецтва уживалося в колах дворянської інтелігенції з байдужістю до ближнього. Не раз шанувальники краси і гармонії егоїстично влаштували свій комфорт за рахунок цього ближнього. Трагічним прозрінням було для Шевченка усвідомлення того, що ця високорозвинена культура не спромоглася виробити свого негативного ставлення до інституту кріпацтва.

*Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитий
Серце ядом гою,
І не плачу, й не співаю,
А вию с о в о ю...*

Земне життя людини поет характеризує несумісними, здавалося б, категоріями: ідилічне — патологічне, втішне — нестерпне, райське — пекельне, Боже — звірине. Кожна людина потрапляє у той вируючий емоціями казан, де можна або омолодитися, або спопелитися. У собі самому він бачить і темні глибини, і сяючі верховини. Часом хочеться йому «весь світ обняти», а нерідко багнеться «знову святеє поганить».

Проте вже автопортрет 1845 року свідчить, що пік розчарування, коли з'явилися і «Заповіт», і «Три літа», минув.

Очі дивляться на нас лагідно, співчутливо, а все обличчя випромінює душевну м'якість. Мабуть, тоді він широко повірив, що

*Раз добром нагріте серце
вік не прохолоне...*

У цьому автопортреті відчувається високий професіоналізм художника. Його виконано олівцем, кілька ліній, скупа штриховка — і цього вистачило для зображення одягу. А от обличчя пророблене набагато детальніше, «виліплене» світлом і тінню старанно, дуже тонко.

Вид на Кара-Тау (Чорну гору). 1851. Акварель на папері

РЯДОВИЙ №...

Автопортрет 1847 року. Поет у засланні. Скільки невгамовного болю, докору у виразі обличчя людини, засланої без слідства і суду за наказом царя невідомо на який час, може, назавжди в Оренбурзькій окремих корпус.

Шевченко в солдатському мундирі — «хламиде поруганія». На Миколаївській безкозирці номер роты, — в царській армії людей позначали цифрами.

Поет порівнював свою долю з Овідієвою. Одна з найближчих зірок римської поезії — Публій Овідій Назон, як і Шевченко, був висланий імператором Риму без суду, без офіційного обвинувачення у дикі місця теперішньої Румунії. Згадав Шевченко і великого флорентійського вигнанця Данте Аліґ'єрі. Та гнобителі Данте не здогадалися заборонити своєму запеклому ворогові писати вірші...

Сумна усмішка ледь торкається його вуст, майже закритих густими вусами. Нащадок вільних козаків, він уперше в житті відпустив собі козацькі вуса.

А ЖИТТЯ ТРИВАЛО...

Майстри Відродження користувалися дуже простою, але вдячною технікою: олівець і крейда. Починаючи з 50-х років, до цієї техніки все частіше звертається Шевченко, працюючи над портретами. Автопортрет 1851 року теж виконаний олівцем і крейдою.

Шевченко створив його під час перебування у геологічній експедиції. Довге заслання, якому нема кінця-краю. Обсіли хвороби. Він дуже постарів. Йому лише 37 років, а на вигляд — мало не дід. Темна, густа борода, білі плями високого чола, лисюча голова, темні западини очей. Є щось жертвоне у цьому зображенні.

Автопортретові 1851 року найбільше пасує такий його вірш:

*Блукав собі, молився Богу
І згадував літа лихі,
Погані давні літа.
Тоді повісили Христа.
Й тепер не втік би син Марії...*

У цьому портреті годі шукати брулловських впливів. На перший план виступає тут Рембрандтівська традиція. Сумний розум, глибинне відчуття життєвого драматизму, неминучість трагедії і усвідомлення її невідворотності.

Та хоч як важко жилося Тарасові Григоровичу, він не втратив уміння пожартувати, посміятися і посмішити друзів. У геологічній експедиції не було циркульника, більше того, навіть ножиць. Довелося запустити бороду. Хтось пожартував, що вона робить його схожим на старообрядця. Тарасу Григоровичу сподобався жарт, він почав удавати з себе старообрядця, та так майстерно, що друзі сміялися досхочу. Хоч і розважала присутній борода, повернувшись із експедиції, він з радістю поголівся.

У Новопетровському укріпленні Шевченко занотував: «Я ужно люблю смотреть на счастливых людей». Може, саме тому любив малювати. Ім так небагато треба для щастя, бодай миттєвого.

Якось на подвір'я Ускова забрів казахський хлопчик. Угледівши кішку, став бавитися з нею. На обличчі малого з'явилася щаслива усмішка. І Шевченкові захотілося його намалювати. Зобразив він і себе: сидить і спостерігає цю невибагливу сценку. Сам він — у шинелі. Отож надворі, мабуть, не так уже й тепло. А хлопчик — напівголий, босий. Художник зажурено дивиться на хлопчика, бо бачить те, чого не усвідомлює малюк: безвихідь його убогого життя. Та Шевченко не псує дитячої радості. Мить тихого щастя він увічною на своєму малюнку.

ЛЕБЕДИНИЙ СПІВ

Поетичні твори, написані поетом по засланні, приголомшують нечуваними емоційними контрастами:

патологічно агресивній жорстокості власть імущих (наче спостереженій у майбутньому ГУЛАґу) протиставлено християнське всепрошення:

*Молітьсь, братія! Молітьсь
За ката лютого. Його
В своїх молитвах пом'яніте...
І без огня, і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть.
І тьми, і тисячі поганих
Перед святими побіжать.*

1860 рік. Передостанній рік життя.

У Петербурзі велика Академічна виставка. У відвідувачів очі розбігаються. Стіни прикрашають полотна вітчизняних художників та роботи іноземних митців — з Німеччини, Швейцарії. Виставлені й офорти Тараса Шевченка. Багато хто знає, що саме за них, за досконалість їх виконання художник нещодавно одержав звання академіка гравюри.

На виставці експонується і його олійний автопортрет. У натовпі нелегко прочитати підпис художника. Дехто намагається відгадати, кого зображено на цьому полотні. Рецензент «Северной пчелы» писав: «...он изображен не в настоящем своем одеянии. Он предположен — скромный, миролюбивый художник — представить себя в малороссийских смушках и свитке, а потому вокруг иногда раздавались из задних рядов публики возгласы: «Чи то Палій, чи то Дорошенко, чи то Сагайдачний?» ... Некоторые с первого взгляда принимают превосходный портрет чуть ли не за копию известного портрета Яна Собесского».

Шевченко, завжди вимогливий до себе, був невдоволеною своєю роботою, казав, що і раніше він був посереднім живописцем, а десять років без тренувань можуть і з великого віртуоза зробити «кабашного балалаечника». Але це не так. Портрет виконано майстерно, в суворому Рембрандтівському стилі.

На Шевченкові — одяг нареченого — вишивана сорочка із стрічками, бо ж незадовго до того він і справді збирався одружитися з сімнадцятирічною кріпачкою Ликерією Полусмаковою. Вона здавалася йому ідеалом чистоти. Шевченко дуже помилюся. Шлюб не відбувся.

В очах Шевченка такий глибокий сум, такий трагізм, яким породжені і найгірші його рядки:

*Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло... Зима.
Сиди один в холодній хаті.
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись нема.
Анікогісінко нема...*

Та не тільки сумом і боєм позначені останні роки життя Тараса Григоровича. Поряд з його роботами на академічній виставці експоновано твори духовних учнів Шевченка, і серед них ушлявлено у майбутньому художника Василя Перова — «Приїзд станового». Про схилення молоді перед великим митцем і громадянським свідчить і той факт, що у залі, де висів автопортрет Тараса Григоровича, був ще один його портрет — роботи художника Пржецлавського.

Неначе теплим привітанням з батьківщини були полотна молодого Івана Соколова — «Ярмарок у Малоросії», «Дівчата-українки ворожать на вінках про заміжжя».

Отже, життя його в мистецтві не було марним. Шевченко зумів:

*Пройти мятарства трудной жизни,
Измерить пропасти страстей,
Прочеств все черные страницы,
Все беззаконные дела,
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы.*

Він прожив усього 47 років. 24 з них — у кріпацтві, 10 років — у засланні, позбавлений права писати і малювати. Він бачив і пережив багато лиха, але помер з непохитною вірою в те, що:

*Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть...*

НеяподванаяІмерД'АраЯя Швеченка... 26 лютого 1811 року...

ОйроДллийнородяплакував ІмерД'АраЯяШвеченка... 1817 року...

Прочання дора Швеченкови могилия запам'я... 1861 року...

гиркоятрацовалазДовелоявлашф ДуваДіяшшвачкоя...

СпцлкупанняяяШвеченкомне могла проДія безЯлцдноя...

НевипадковоцяЯдрикяукрацнф ЯкогогаміЯецДаяКояЯнДія...

звенеЯдРДимий? енаЯомялцдами Яправжньоця...

ЗаяЯпогадямия правнука ЯтаФ раЯяШвеченка...

ЩеюднацяцкавадеДальядоф повноцябразя...

уваУдзяццвжеземолодоцянкки певнаіуналая...

ЗбирайДяЯгромадянеи ЩоЯбудужазаДя...

Унедцлюодужеяроно ВоленькиятиДяДя...

НевцдддддЛикераЯванцвна зуЯрччалая...

паназидуютаШвеченкуНаймала цвчччя...

КаялаЯявонаявеляЯвцйнеф ? оЯвивийвцкпюкянарешДя...

П! оЯвцДянеябулоєНа! ешД ЯД ашнаво!

Цвинца! яСельце! озДашоф ванійянао!

МійДяя! ужеи МояДялюбобляНев!

Світлана ДМИТРЕНКО, старший науковий працівник...

ФОТОКОНКУРС: «ЗУПИНИСЯ, МИТЬ»

Фото Ігора Демчука

Засновник — Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка...

Шеф-редактор Павло МОВЧАН Редколегія: Л. Голота, Я. Гоян, А. Журавський...

Адреса «Слова Просвіти»: 01001, Київ-1, завулок Музейний, 8...

Індекс 30617. Зам. № 3301206. Наклад 3000.

Видрукувано з готових фотоформ на комбінаті «Преса України»

ОГОЛОШУЄМО ЛІТЕРАТУРНУ ВІКТОРИНУ

Редакція газети «Слово Просвіти» звертається до всіх шанувальників української літератури...

РЕДАКЦІЯ ТУР 1

- 1. Яку найтяжчу кару злочинцям визначив видатний український поет межі XVII—XVIII ст. Феофан Прокопович? 2. Хто з персонажів української прози дошевченківської доби не терпів кави? 3. Чому Антося Люборацького прозвали «христовозом»?...